

slovenský národopis

2 | 22

VEDA, VYDAVATELSTVO
SLOVENSKEJ
AKADÉMIE VIED, 1974

V prezentovanom čísle Slovenského národopisu sú online sprístupnené iba publikácie pracovníkov Ústavu etnológie SAV (v obsahu farebne odlišené).

Ostatné práce, na ktoré ÚEt SAV nemá licenčné zmluvy, sú vynechané.

Slovenský národopis je evidovaný v nasledujúcich databázach

www.ebsco.com

www.cejsh.icm.edu.pl

www.ceeol.de

www.mla.org

www.ulrichsweb.com

www.willingspress.com

Impaktovaná databáza European Science Foundation (ESF)
European Reference Index for the Humanities (ERIH): www.esf.org

OBSAH

Ján Botík, Monografické štúdium oblasti ako metóda (Na margo výskumu v Honte)	177
Ema Kaňouňová, Tradičné formy vinohradníctva a ovocinárstva v hornom Honte	183
Viera Nosáľová, Ľudový odev v Honte na základe materiálu z 20. storočia	223
Viera Valentová, Zariadenie obydlia v Jablňovciach v Honte	253
Jarmila Pátková, Tradície remeselnej a domáckej výroby v západnej časti Hontu	283
Emília Horváthová, K svadobným zvykom troch hontianskych obcí	301

ROZHLADY

Dohoda o spolupráci medzi Slovenskou národopisnou spoločnosťou pri SAV a Polskim Towarzystwom Ludoznawczym (Andrej Sulitka)	326
Seminár o stave prác a o ďalších úlohách na Etnografickom atlase Slovenska (Olga Danglová)	328
Medzinárodná konferencia Agricultura carpatica I. (Peter Slavkovský)	332
Jubileum knihovníčky a bibliografky M. Kubovej (P. S.)	334
RECENZIE A REFERÁTY	335
BIBLIOGRAFIA	340

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

Ян Ботик, Монографическое изучение области как метод (относительного исследования в Гонте)	177
--	-----

Эма Каňоунова, Традиционные формы виноградарства и плодоводства в верхнем Гонте	183
Вера Носалова, Народная одежда в Гонте на основании материала 20-ого века	223
Вера Валентова, Обстановка жилища в селе Яблньовце в Гонте	253
Ярмила Паткова, Традиции ремесленной и кустарной продукции в западной области Гонта	283
Эмилия Горватова, Свадебные обычаи в трех поселках Гонта	301
ОБЗОРЫ	326
РЕЦЕНЗИИ И РЕФЕРАТЫ	335
БИБЛИОГРАФИЯ	340

INHALT

Ján Botík, Monographisches Regionsstudium als Methode. (Über die Forschung in der Region Hont)	177
Ema Kaňouňová, Traditionelle Formen des Wein- und Obstbaues in oberen Hont	183
Viera Nosáľová, Volkstümliche Kleidung in Hont aufgrund des Materials aus dem 20. Jahrhundert	223
Viera Valentová, Einrichtung der Wohnung in der Gemeinde Jablňovce in Hont	253
Jarmila Pátková, Traditionen der handwerklichen und heimischen Erzeugung im westlichen Teil des Hont Gebietes	283
Emília Horváthová, Hochzeitsbräuche in drei Hont Gemeinden	301
RUNDSCHAU	326
BÜCHERBESPRECHUNGEN UND REFERATE	335
BIBLIOGRAPHIE	340

Na 1. strane obálky: Žena z Hontianskych Tesár v ľudovom odevu zo začiatku 19. storočia. Akvarel J. Heinbuchera-Bikessyho (1816). Reprod. z diela: J. Markov, Slovenský ľudový odev v minulosti.

Auf der Vorderseite des Umschlages: Frau aus Hontianske Tesáre in Volkskleidung aus dem Beginn des 19. Jahrhunderts. Aquarell von J. Heinbucher-Bikessy (1816). Reproduktion aus dem Buch von J. Markov, Slowakische volkstümliche Kleidung in der Vergangenheit.

ĽUDOVÝ ODEV V HONTE NA ZÁKLADE MATERIÁLU Z 20. STOROČIA

VIERA NOSÁLOVÁ
Národopisný ústav SAV, Bratislava

V roku 1968 Národopisný ústav SAV v Bratislave zaradil do svojich vedeckovýskumných úloh regionálny výskum v oblasti Hontu, bývalého administratívneho župného celku. Zdôvodnenie potreby skúmania regionálneho celku, ako aj výber oblasti boli podrobne rozobrané v elaboráte J. Botíka, a napokon prediskutované kolektívom pracovníkov ústavu.¹ Ako jedna z tém materiálnej kultúry bol sem zaradený i ľudový odev s požiadavkou okrem zozbierania faktografického a dokumentačného materiálu riešiť aj otázku jeho regionálnej špecifickosti, ktorá by potvrdila či vyvrátila oprávnenosť pojmov v etnografii v minulosti dosť častých, ako je napr. „hontiansky kroj“. V rozpracovaní a riešení problémov tejto požiadavky, t. j. vytypovania špecifickosti či všeobecnosti určitej oblasti nachádzajú sa podnety a východiská pre riešenie celého radu teoretických a metodologických problémov, prispievajúcich nielen ku klasifikácii typologickej alebo variačnej, ale i k vyjasneniu mnohých iných otázok (otázky funkcie a štruktúry odevu v jednotlivých vývojových etapách, terminologické, porovnávacie, psychologické a iné).

Pre určenie odevného typu je nevyhnutné mať k dispozícii taký materiál, ktorý je dokumentovaný strihmi, podrobnými opismi odevných prvkov a súčiastok z hľadiska funkcie, vývoja, doplnený presnými nárečovými termínmi. Iba takto rozpracovaný a zdokumentovaný materiál nám môže

ukázať, nakoľko sa na väčšom území, (napr. na západnom Slovensku) nachádzajú spoločné prvky, vytvárajúce typ a obvykle sa viažu na niekoľko základných, svojim spôsobom i charakterom tradičných, archaických súčiastok domácej výroby. Pri určovaní typov rozhodujúcim býva obvykle ženský odev, ktorý si častejšie zachováva archaický ráz a mestským vplyvom podlieha neskoršie. Odevných typov je podľa doterajších materiálov na území Slovenska niekoľko a ich definitívne a presné určenie i územné ohraničenie si vyžaduje ďalšie výskumy práve regionálneho charakteru. Odevné typy tvoria zatiaľ iba neúplný podklad, na základe ktorého ďalšie výskumy prispievajú k podrobnejšej klasifikácii na mikroregióny alebo varianty a podvarianty určitého typu.

Rôznorodosť ľudového odevu na stupni mikroregiónov (variantov a či podvariantov) vytvára najmä dekoračná zložka odevu (teda tkaniny, čipky, šnurovania, aplikácie, predovšetkým však výšivky, ktoré najmä pre Hont sú rozhodujúcim činiteľom). I keď výzdobu odevu do určitej miery determinoval strih, funkcia a technika výroby, práve napriek tomu sa tu mohol prejavovať špecifický vkus vo výbere farieb, ornamentov, ich kompozícií, vo voľbe tkacích, vyšívacích či iných techník, teda celkovým umelecko-estetickým chápaním, ktoré zjednocovalo alebo diferencovalo skupiny obcí alebo väčšie územné celky. Tieto závery, ktoré vyplývajú zo štúdia odevného materiálu iných oblastí Slovenska, platia, ako vidíme pri rozbere konkrétneho materiálu, i pre oblasť Hontu. Je otázkou ďalších výskumov, nakoľko sa pri formovaní odevných špecifickostí (výšivky, tkaniny alebo inej výzdoby) zúčastňovali výrazné umelecké individuality, ktoré čerpali inšpiráciu

¹ BOTÍK, J.: Projekt národopisného výskumu bývalej Hontianskej stolice. Rozmnož. Bratislava 1968.

zo svojho prostredia, a nakoľko zase toto prostredie prijímalo ich impulzy a rozvíjalo ich ďalej. Takéto konštatovania predpokladajú však viaceré podrobné analytické štúdie, ktoré využívajú nielen starší, už publikovaný materiál, napríklad o výšivke v Honte,² ale konfrontujú tento materiál s materiálom v teréne a rozpracujú problém v celej horizontálnej i vertikálnej šírke. Prvou takouto analytickou prácou je štúdia O. Danglovej, týkajúca sa výšivky jedného mikroregiónu v Honte.³

Pri určovaní hraníc jednotlivých odevných typov, ako aj regionálnych variantov či podvariantov staršia etnografická literatúra, zaoberajúca sa odevom, môže nám byť pomocníkom iba čiastočne. Regionálne národopisné monografie sú v slovenskej etnografickej spisbe nepočítané a z mnohých hľadísk neúplné. Záujem laikov v druhej polovici minulého storočia upútala na ľudovom odevu najmä jeho výzdoba, často stvárnená na vysokej umeleckej a technickej úrovni, ktorá v období, keď sa o ľudový odev začali zaujímať etnografi (koniec 19. a začiatok 20. stor.), bola v niektorých oblastiach už značne vyvinutá a ktorá odvádza pozornosť od neatraktívnej a doneďavna celkom zanedbávanej zložky, akou boli strihy, skladba odevných súčiastok, účesy, terminológia — teda od tých faktorov, ktoré spoluvytvárajú a určujú špecifickosť typu. Odevné či regionálne monografie poskytujú teda zväčša iba nedostatočné monografické údaje, týkajúce sa zvyčajne jednej lokality, teda pomáhajú nám iba pri spresňovaní hraníc variantov, podvariantov. No aj tu obvykle chýba rozšírenie variantu na okolité obce, resp. jeho územné ohraničenie — odev tej-ktorej obce sa prezentuje ako jedinečný a neopakovateľný. Cel-

kom chýba v týchto prácach materiál, ktorý by sa dal použiť pre určenie odevného typu — chýbajú v ňom strihy a presné opisy základných prvkov, ktoré sú eminentne určujúce (napr. účesy, všedný odev, pracovný a obradový textil a pod.), nehovoriac o presných nárečových záznamoch všetkých skúmaných javov. Záujem o ľudový odev v Honte bol v minulosti približne od začiatku 19. stor. až do súčasnosti, dá sa povedať, hádam ešte menší ako v iných oblastiach na Slovensku. Výsledkom toho sú nepočítané písomné práce, ktoré majú už spomínané nedostatky (bez strihov, širšieho zaradenia do okolitého materiálu, zväčša bez terminológie, chýbajú opisy účesov a pod.), a to nielen v starších prácach, ktorých autori často neboli etnografi, ale ani v etnografických prácach.⁴ Situácia nie je lepšia ani v ikonografii. Kresby Bikkesyho zo začiatku 19. stor. sú značne štylizované, i keď sa v nich objavujú niektoré prvky, ktoré sú spoločné so súčasným odevom. Podobne ilustrácie v župnej monografii zo začiatku storočia, ako aj fotografie Socháňove, Koulove a Plickove sú náhodné a ojedinelé a neposkytujú ani informačný prehľad, aká bola situácia v ľudovom odevu od začiatku nášho storočia, hoci je to nedávna minulosť.⁵ Veľmi dobrým prameňom sú však rodinné fotografie, ktoré najmä vďaka blízkosti mestečiek boli v dedinách južnej a západnej časti Hontu začiatkom storočia bežné. Doteraz jediná, i keď neúplná práca, zaoberajúca sa slovenským ľudovým odevom z hľadiska jeho regionálnych rozvrstvení, je práca E. Reichlovej — Kuchárikovej *Dejiny kroja*.⁶ Má tie isté nedostatky predošlých i mnohých ďalších prác — chýbajú opäť strihy, údaje o ženskom odevu sú neúplné, o mužskom odevu chýbajú vôbec. Z hon-

² Kardošová, D.: Vzorník krížikového vyšívania ľudového v Honte na Slovensku. Ban. Bystrica 1926; Tá istá: Slovenské ľudové vzory zo štyroch krajov Slovenska. Ban. Bystrica 1929; Kmet, A.: O výšivkách a čipkách v Honte. *Tovaryšstvo*, 1, 1893; Ten istý: Slovenské výšivky a čipky. *Nár. Nov.*, 1890, č. 142 a iné (pozri bibliografiu uvedenú v Projekte).

³ Danglová, O.: K otázke variačného procesu v hontianskej ľudovej výšivke. *Slov. Národop.*, 21, 1973, s. 23—50.

⁴ Červenák, J.: Tradičný život Lišovana (kapitola Pôvodný kroj). Ban. Bystrica 1966, s. 22—27; Chotek, K.: Cerovo (Národopisná studie), kapitola V. (odev). *Národop. Věst. čs.*, 1, 1906, s. 129—135; Komoróczy, M.: Hontvármegye (zo série Magyarországi vármegyék és városai), ka-

pitola o ľudovom odevu. Budapest 1900, s. 203—210.

⁵ Bikkesy, J. H.: Dievčatá z Hontianskych Tesárov, kolorovaná rytina 1816, Žena z Hontianskych Tesárov, kolorovaná rytina 1816 (pozri Markov, J.: Slovenský ľudový odev v minulosti. Bratislava 1955, obr. 88, 96); Chotek, K.: c. d., s. 128, obr. príl. 1—10; Koula, J.: Žena v kintěši, muž v kudmenu ze Sebechlebu. *Český lid*, 1, 1892, s. 480; Muži z Prenčova, *Český lid*, 1, 1892, s. 379; Plicka, K.: Žena z Bzovíka. In: Slovensko. Martin 1938, obr. 109; Sochán P.: Děvče z Prenčova. In: Slovenská čítanka. Praha (1910), s. 467; Vydra, J.: Svatočný popoludňajší odev žien zo Bzovíka, okolo r. 1920. In: *Ľudová modrotlač na Slovensku*. Bratislava 1954, obr. 91.

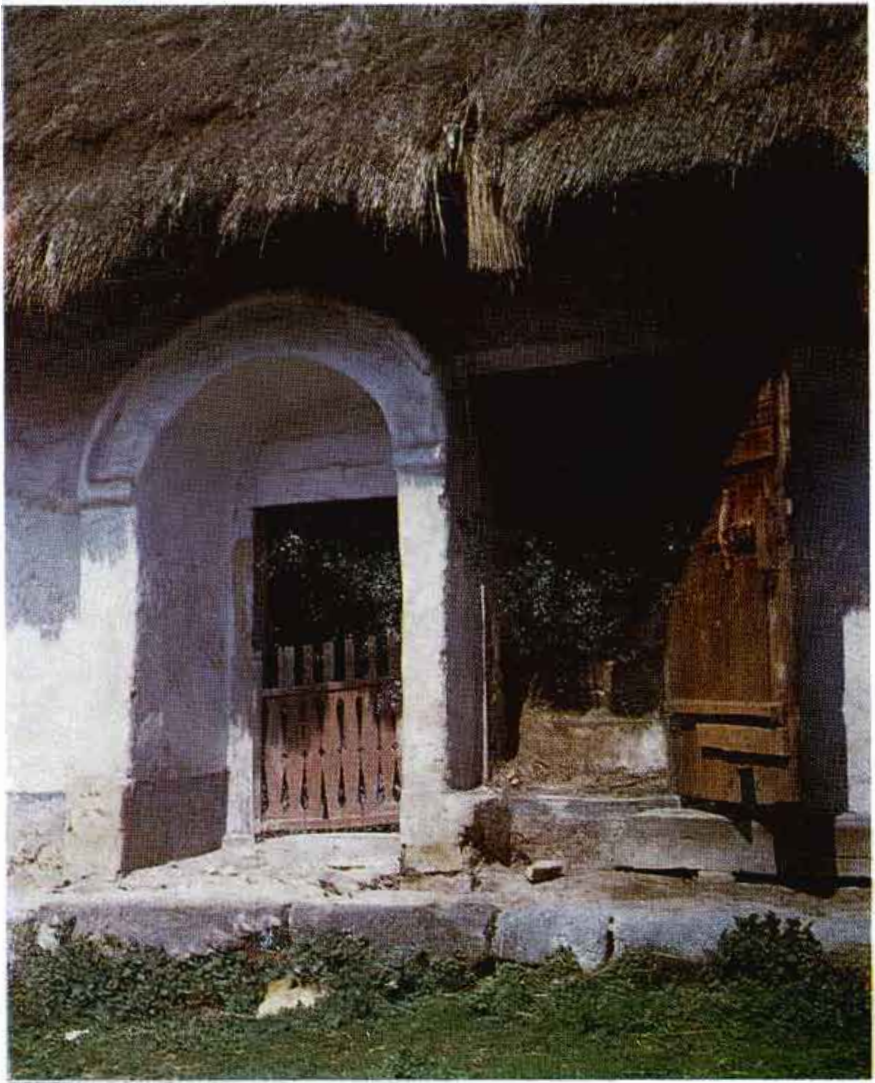
Dievča z Hontianskych
Tesár. Kolorovaná kres-
ba z r. 1816.

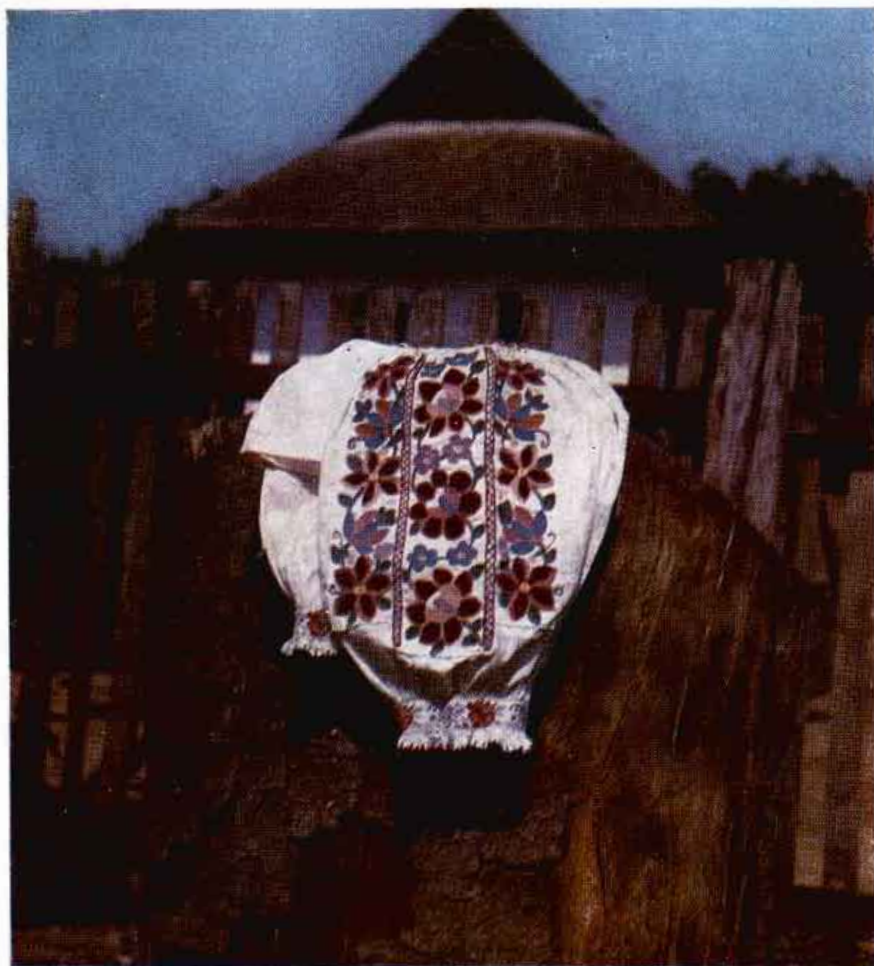

Zrubový dom krytý slamou. Ladzany. Foto J. Botík.

Klenutý vysunutý vchod a zdobené okno na kamennom dome. Ladzany. Foto J. Botík.

Vyšívány rukáv oplecka
a mužská vyšívaná ko-
šeľa. Dolné Rykynčice.
Foto O. Danglová.

tianskeho odevu sa tu spomínajú štyri lokality (posledná vlastne už nepatrí do Hontu) bez ďalšieho porovnania s okolitými dedinami: Cerovo, Litava, Dačov Lom, Teplá-Žakýl.

Prácu o odevných typoch a variantoch posunuli dopredu početné výskumy, ktoré organizovali niektoré slovenské inštitúcie (SAV, ÚLUV, SNM) po druhej svetovej vojne. Ich výsledky sú publikované jednak v parciálnych odevných monografiách, jednak sú uložené v archívoch. Tu už nechýba ani podrobná strihová, fotografická, technologická a kresbová dokumentácia. Tieto práce sú svojou problematikou zamerané širšie — obvykle regionálne, takže zaplňajú mnohé podlžnosti etnografickej spisby minulosti. Vďaka týmto prácam boli i výskumy ľudového odevu v Honte do určitej miery uľahčené (bola tu možnosť porovnávania s okolitými regiónmi), na základe podrobných rozborov celých odevných komplexov so susednými oblasťami Tekovom a Novohradom a napokon i s oblasťou tzv. detvianskeho odevu.⁷

Z hľadiska poznávania slovenskej ľudovej kultúry môžeme hovoriť o šťastí, že trend vedecky dokumentovaných výskumov ľudového odevu (aj iných javov ľudovej kultúry) sa u nás začal uplatňovať v období, keď ešte bolo možné zachytiť aspoň čiastočne tradičnú ľudovú kultúru a spôsob života (teda aj odev) predtým, ako sa ona celkom zmení a prispôbi sa novému životnému štýlu a kultúre, zodpovedajúcej zmeneným hospodárskospoločenským podmienkam po druhej svetovej vojne. No zatiaľ ešte i dnes existujú na Slovensku oblasti so živým tradičným ľudovým odevom a popri nich aj také, kde sa tradičné prvky miešajú s mestskými. V rozsiahlych oblastiach nájdeme štádiu prechodu k mestskému odevu ešte s možnosťou rekonštrukcie tradičných foriem. Je iba málo takých oblastí (napr. Turiec), kde proces zániku

tradičného ľudového odevu nastal dávnejšie a ani rekonštrukcia či už podľa muzeálneho alebo terénneho materiálu, resp. podľa ústneho podania nie je možná. Špecifické spoločensko-ekonomické podmienky na Slovensku spôsobili, že napr. oproti susedným Čechám a čiastočne aj Morave nastal všeobecný prechod k mestskému odevu až na prelome 19. a 20. storočia, niekedy i neskôr. Urýchlila ho prvá a druhá svetová vojna a najmä rýchlym tempom postupujúca industrializácia v posledných desaťročiach. Posunutie fáz vo vývoji jednotlivých oblastí je tiež jednou z príčin, prečo sa niektoré oblasti zdajú byť územne menšie, hoci možno v minulosti zasahovali väčšie územie, ako je to i na území Hontu.

Oblasť bývalej Hontianskej župy je, čo sa týka teritória, rozsiahla, geograficky značne členitá, s viacerými správnymi i obchodnými centrami, ktoré sa v minulosti a čiastočne i dnes zúčastňovali na formovaní ľudového odevu. Do bývalej Hontianskej župy patrilo 150 obcí, ktoré v súčasnosti patria do štyroch správnych okresov (Levice, Veľký Krtíš, Zvolen a Žiar nad Hronom). Na formovanie ľudovej kultúry vôbec a takisto pre odev mali význam i početné okolité mestá a mestečká so starou banskou a remeselníckou tradíciou, ako napr. slobodné kráľovské mestá Banská Štiavnica a Pukanec a mestá a mestečká Bátovce, Krupina, Levice, Modrý Kameň, Sebechleby, Sahy — i keď niektoré z nich nepatrili k Hontu, ale inklinovali sem svojim spoločensko-ekonomickým zameraním.⁸ Hoci koniec 19. stor. a začiatok 20. stor. znamenal úpadok mnohých remesiel, predsa tieto mestá a mestečká najmä svojim spôsobom života a niektorými remeselníckymi výrobkami zasahovali priamo do vývoja ľudového odevu v Honte. Remeselníci chodili svoje výrobky predávať na jarmoky a trhy, ktoré bývali v Bátovciach, Hontianskych Nemciach, Krupine a v Leviciach, a Hontania chodili i na

⁶ REICHLOVÁ-KUCHÁRIKOVÁ, E.: Dejiny kroja. Turč. Sv. Martin 1941, s. 282—286. Kniha bola učebnicou na rodinných školách, ale napriek tomu do toho času jediná podáva, i keď neúplne, rozdelenie slovenského ľudového odevu na regióny a varianty.

⁷ KOVÁČEVIČOVÁ, S.: Ľudový textil v Novohrade. Slov. Národop., 1, 1953, s. 53—105; MEDVECKÝ, K.: Detva. Ružomberok 1905, kapitola Kroj, s. 167—177; VALENTOVÁ, V.: Ľudový odev v Tekove. Slov. Národop., 13, 1968, s. 345—410; Výskumy ľudového odevu, ktoré robilo Ústredie ľudovej umeleckej výroby v Bratislave

(Hontianske Tesáre, č. 57, Žakýl, č. 84), archív ÚLUV; vlastné výskumy ľudového odevu v detvianskej oblasti, archív Národopisného ústavu SAV.

⁸ PLICKOVÁ, E.: Hrnčiarstvo v Pukanci. Slov. Národop., 12, 1964, s. 161—224.

⁹ VYDRA, J.: c. d., s. 26: V Leviciach bolo spolu 5 farbiarskych dielní, z ktorých najväčšia patrila Hložkovcom — túto najviac spomínajú informátori v teréne. Okrem levických dielní boli v Honte farbiarske dielne v Pukanci, Tekovských Šarluhách, ktoré zanikli v minulom storočí.

vzdialenejšie miesta — do Kríža nad Hronom, Pliešoviec, do Zvolena, ba až do Banskej Bystrice. Kúpovali tu od súkenníkov nielen súkno, ale aj hotové širice a šuby a od farbiarov, ktorí mali dielne v Leviciach a na okolí, modrotlač.⁹ Neskôr sa na jarmokoch predávali hotové ušité niektoré novšie súčiastky mužského odevu (napr. čierne súkenné trojštvrťové kabáty, šnurované nohavice). Remeselníci zásobovali nielen jarmoky a trhy, ale robili odevné súčiastky a doplnky aj na objednávku. Tak napríklad v Bátovciach, ktoré boli jedným z remeselníckych stredísk, dávali robiť u klobúčníka mužské klobúky. Bol tu aj tkáč, ktorý remeselne tkal obrusy a plachty. Kožušníci z Banskej Štiavnice, Krupiny, Novej Bane a Pliešoviec šili mužské i ženské kožuchy pre celú rozsiahlu oblasť Hontu. V Leviciach a Banskej Štiavnici boli zlatnícke dielne, ktoré koncom, ale najmä začiatkom tohto storočia obohatili najmä ženský odev z okolia Levíc striebornými filigránovými gombíkmi, brošňami a retiazkami. V Pukanci a Krupine si mladé nevesty kúpovali sobášne vence a v Bátovciach, Pukanci, Hontianskych Moravciach, Drážovciach a Ladzanoch od žien, ktoré sa remeselne zaoberali šitím zase slávnostné čepce, do ktorých sa mladá zavijala (*letačkavi čepiec s bukrou, forgov*). No nielen remeselnícke výrobky formovali ľudový odev, ale i sami obyvatelia mestečiek odlišným spôsobom obliekania vnášali do tradičného odevu niektoré dobové prvky alebo súčiastky z mestského odevu. Boli to rozličné vrchné súčiastky mužského, ale najmä ženského oblečenia, ktoré koncom 19. a začiatkom 20. stor. postupne prenikali do tradičného odevu, zhotoveného z doma vyrobených materiálov. Ich pomenovanie, strih, materiál a napokon aj všeobecné územné rozšírenie svedčia o nových, zväčša cudzích módných vplyvoch (*sabatka, vizitka, lipitinka, kamizolka, blúza*).

Novšie, zväčša dobové mestské alebo možno povedať aj módné prvky nivelizovali tradičný ľudový odev, zotierali regionálne i lokálne špecifikosti (ktoré napr. remeselnícke výrobky obvykle

rešpektovali). Tie sa ďalej zachovávali predovšetkým v súčiastkach, zhotovených samými nositeľmi z domáceho materiálu (v mužskom odevu možno za takéto súčiastky považovať košeľu, gate, nohavice, vrchné súkenné oblečenie, v ženskom odevu oplecko, spodník (rubáč), zásteru, plátenú sukňu), ale aj v niektorých iných prvkoch (účesy žien, čepce), ktoré ostávali pomerne konzervatívne a ktoré sme vybrali na určenie typov i v oblasti Hontu. Tieto súčiastky alebo prvky tvoria nielen základ pre určovanie odevného typu, ale možno ich brať i ako základ pre určenie krajových špecifikostí, resp. porovnávať ich spoločné črty s okolitými regiónmi. I keď je samozrejmé, že ani ony neostávali v priebehu histórie nemenné, a podliehali vývoju — no ten ešte v nedávnej minulosti prebiehal oveľa pomalšie. Obdobie, ktoré je možné v teréne zachytiť (od konca 19. stor. — t. j. 70—100 rokov, ak sa nám podarí v teréne okrem ústnych informácií nájsť i samé artefakty, ktoré môžu byť i staršie — čo je zriedkavejšie) je z hľadiska vývoja týchto prvkov ešte stále pomerne statické, i keď práve hontiansky materiál prináša niektoré zaujímavé poznatky z tejto problematiky. Historická ohraničenosť materiálu obdobím konca 19. stor. a absencia exaktných písomných prameňov nám nedovoľuje, aby sme či už typologické, alebo podrobnejšie variantné delenie ľudového odevu absolutizovali, ale aplikovali ho len na konkrétne obdobie, v Honte uvedené už obdobie 70—100 rokov. Do tohto časového rozmedzia spadajú i dva spoločenskopolitické (i ekonomické) impulzy, ktoré podstatne ovplyvnili ďalší vývoj tradičného ľudového odevu alebo jeho prechod k mestským formám, obidve svetové vojny. Preto je pre etnografický výskum práve terajší výskum optimálny, lebo z hľadiska ľudského veku je možné ešte dnes optimálne a hodnoverne zachytiť toto obdobie vývoja a zmien. Dnešný 70-ročný informátor je schopný pamäťou obsiahnuť obdobie od prvej svetovej vojny — pamätá sa na odev svojich rodičov, starých rodičov, čo spolu s faktografickým

¹⁰ Doterajšie výskumy ľudového odevu sa predbežne robili iba v dedinách s obyvateľstvom slovenskej národnosti. Pre konečnú syntetickú prácu o ľudovom odevu v Honte bude treba získať materiál i z dedín maďarských, nachádzajúcich sa na našom území, ako aj zo slovenských obcí v Maďarsku, z ktorých niektoré nadväzujú podľa doterajších prieskumov na odevný variant IX. vo východnom Honte.

¹¹ Pozri stať Varianty.

¹² KOVÁČEVIČOVÁ, S.: c. p., s. 70 n.; MEDVECKÝ, K.: c. d., s. 167 n.; vlastné výskumy, archív NÚ SAV.

¹³ V oblasti Tekova sa z konca 19. a začiatku 20. stor. tento typ košeľe nezachoval, z literatúry je doložený iba vývojove novší typ košeľe, aký sa neskôr začal nosiť i v Honte. VALENTOVÁ, V.: c. p., s. 375 n.

materiálom môže podať objektivny obraz o tomto jave ľudovej kultúry.

Bývalá oblasť Hontu susedí v podstate s tromi bývalými župami, ktorých územie sa nachádza dnes na Slovensku. Sú to Tekovská, Zvolenská a Novohradská župa. Na juhu bývala Hontianska župa pokračuje na dnešnom území Maďarska. Juh uzatvára dnes štátna hranica s Maďarskom, predtým Hontianska župa siahala až po Ostrihom.¹⁰ Geografická členitosť územia Hontu — nížinatý juh a západ a pahorkatiny a vrchy strednej a severnej časti s mnohými údoliami vplývali nielen na rozšírenie typov najmä ženského odevu, ale čiastočne ovplyvnili (spolu s inými faktormi, ako napríklad náboženská príslušnosť) aj jeho variačné rozdelenie.

MUŽSKÝ ODEV

V mužskom odevu je to košeľa (košeľa — jednotný termín pre celé územie Hontu), ktorá začiatkom 20. stor. zachovala dva rozdielne typy. I keď základný strih je totožný (typ poncho — predný a zadný diel je z jedného kusa plátna, bez ramenných švov, široké rukávy, podpazušný klin, bez goliera alebo s úzkym stojatým golierom, rázpor vpredú zaväzovaný na tkanice) — rozdielna je dĺžka košele. V severnej a strednej časti Hontu (varianty V, VII, VIII)¹¹ siaha košeľa iba do pol hrudi, čím sa zaraďuje typove k susednej oblasti Novohradu, resp. k výraznému zvolensko-detvianskemu typu.¹² (Tab. 1/1.) V západnej a južnej časti je to košeľa siahajúca do pásu, aj nižšie pásu (varianty I, III, IV, IX).¹³ (Tab. 1/2, 4.) Obvykle výzdoba na týchto košeliach je veľmi skromná (prietka, drobná biela výšivka). Obidva opísané typy mužských košiel vystriedali na celom území Hontu začiatkom 20. stor., resp. po prvej svetovej vojne košele, ktorých spoločné prvky sú preložený zvýšený golier, zapínanie rázporku na gombíky, podšitie na pleciach, rukávy všité do manžiet a niekoľkými variáciami v strihu, nedodržiavajúcimi princípy strihu staršieho typu košiel vôbec (napr. šírka domáceho plátna konopného alebo pamukového určovala šírku predného i zadného dielu, rukávov a pod., čo novší typ košiel nerešpektuje). Výzdoba na košeli je rozložená okolo rázporku a na manžetách — je to alebo výšivka alebo zámiky, všívané rozličné kúpené ozdobné tkanice, lemky a pod. Tento typ košele je známy inde na Slovensku pod názvom „nemecká“ košeľa a poukazuje na vplyvy mestské, šíriace sa sem z ekonomicky

vyspelejších oblastí juhu a západu (tab. 2/2, 4). Opísaný novší typ košele pretrváva až do súčasnosti tam, kde sa ešte tradičný ľudový odev nosí, i keď už trebárs len na určité príležitosti (Sebechleby, Stredné Plachtince).

Ďalšou základnou súčiastkou mužského odevu, spoločnou nielen pre celé územie Hontu, ale bez výnimky pre všetky okolité regióny (Tekov, Novohrad, Zvolen), boli *gate* (*gate* — Cerovo, Dačov Lom, *gate* — Litava, *gati* — Žibritov, *gati* — Dekýš, Devičany, Jabloňovce, Ladzany, Pečenice, Prenčov, Sebechleby, Žemberovce). Funkciu vrchného sviatočného i pracovného letného odevu si zachovali až do začiatku 20. stor. — ako vrchný odev sa prestali nosiť spolu so starším typom košele — iba ojedinele sa nosili ako pracovný odev naďalej. Ich strih bol pre celý región jednotný. Jedna nohavica sa šila z 1–2 širok domáceho konopného, neskôr pamukového plátna, v rozkroku bol všitý štvorcový klin, v páse boli nohavice stiahnuté šnúrkou (bez rázporu). Na spodnom okraji boli strapce alebo dierkové výšivka (tab. 7/5, 6).

Koncom 19. a začiatkom 20. stor. sa ešte zachovali ako súčasť mužského zimného oblečenia biele *súkenné nohavice*, ktoré mali strih, aký je bežný aj v iných oblastiach Slovenska (nohavice — Cerovo, Dekýš, Drážovce, Hontianske Tesáre, Jabloňovce, Lišov, Sebechleby).¹⁴ Ako starší typ sa uvádzajú nohavice s jedným rázporkom v páse, novší s dvoma, ktoré, ako aj spodné bočné rázporky na nohaviciach boli zdobené červeným alebo zeleným šnúrovaním. Ďalší vývojový sled je obdobný ako inde v južných oblastiach Slovenska. Koncom 19. stor. (západná časť) a po prvej svetovej vojne (severná časť) prestávajú nosiť biele súkenné nohavice a začínajú prichádzať do módy spočiatku súkenné čierne alebo tmavomodré nohavice so šnúrovaním okolo horných rázporkov. Podšité sú hrubým bielym flanelom. Možnosť obojstranného využitia sa praktizovala tak, že stačili jedny nohavice na sviatok i na pracovný deň (rubová biela strana do práce). Vývoj nohavíc šiel ďalej tak, ako to bolo i v

¹⁴ Z okolitých regiónov sú doložené biele súkenné nohavice z Novohradu i z detvianskej oblasti. Pozri: KOVAČEVIČOVÁ, S.: c. p., s. 70; MEDVECKÝ, K.: c. d., s. 169. V Tekove sa pravdepodobne nosili ešte v polovici 19. stor. VALENTOVÁ, V.: c. p., s. 375.

všetkých okolitých regiónoch.¹⁵ Prestávali sa nosiť súkenné nohavice a zmenou materiálu (mančester) zmizlo i šnurovanie. Posledným štádiom boli nohavice — rajtky (*briče, brički, priče*). Zatiaľ ojedinelým javom v Honte sú nohavice z barančiny (*baranie nohavice* — Žemberovce), ktoré nosili gazdovia, čo chovali ovce. Rubová strana bola kožušinová a líca biela alebo hnedá.

Okrem kožuchov a kožúškov nosili sa v zime trojštvrťové a dlhé kabáty z bieleho súkna, tradičných rovných strihov, typických nielen pre Hont, ale aj pre väčšinu obcí na Slovensku. Zásľuhu na tom majú remeselníci-súkenníci, ktorí zásobovali výrobkami väčšie územia (koncom 19. stor. kupovali od nich aj nohavice). Pre celý Hont bola teda strihove i terminologicky jednotná *kabaňa* (Beluj, Cerovo, Dekýš, Devičany, Drážovce, Hontianske Tesáre, Jabložovce, Lišov, Prenčov, Tekovské Trstany), alebo *kabaňica* (Cerovo, Dačov Lom, Litava, Prenčov), ojedinele v Sebechleboch nazývaná aj *huňienka*.¹⁶ V nížinatých častiach Hontu na západe a juhu sa prestala nosiť koncom 19. stor. a v hornatých častiach začiatkom 20. stor. (po prvej svetovej vojne). Nosenie kabanice sa síce viaže na biele súkenné nohavice, ale ako súčiastka. Kabanica sa v tuhých zimách obliekala i na kožúšok, do rukávov, zväčša sa však nosila iba prehodená cez plecica, upevnená pod hrdlom remenom podobne ako širica. Výzdobu tvorili farebné kožené aplikácie alebo šnurovanie. Biela súkenná kabanica nie je síce doložená v Tekove, ale dá sa predpokladať, že popri iných súčiastkach z tohto vývojového obdobia nosil sa aj tento typ vrchného oblečenia.¹⁷ Typ opísaného bieleho vrchného oblečenia pokračuje smerom na Novohrad,¹⁸ no oblasť Zvolena sa už výrazne líši typom krátkej kabanice z čierneho súkna.¹⁹ Bielu farbu kabanice udávajú informátori ako jeden z hlavných znakov odlišenia mužského kroja hontianskej oblasti od susednej zvolenskej, resp. detvianskej oblasti.

Dlhý, po päty siahajúci biely súkenný kabát sa nazýval v celej oblasti širica (Cerovo, Dačov Lom, Dekýš, Devičany, Hontianske Tesáre, Jabložovce, Lišov, Pečenice, Prenčov).²⁰ Gazdovia ju nosili na cesty, do voza, do kostola a koncom minulého storočia bola bežnou súčasťou sobášneho obradového obleku ženicha (Cerovo, Hontianske Tesáre, Jabložovce, Prenčov). Širica mala veľký štvorcový preložený golier (*hazucha* — Prenčov, *hazocha* — Cerovo), ktorý sa pri zlom počasi používal ako kapucňa. Nosila sa zväčša iba prehodená na iné zimné súčiastky (kožuchy, kabanice), a pod hrdlom bola upevnená remeňom. Takýto typ dlhého bieleho súkenného kabáta je známy vo všetkých troch susedných regiónoch.²¹ V Litave a Dekýši je táto súčiastka zo sivého súkna (*golier kochel* — Litava) známa pod menom *šuba* a kupovali ju podobne ako širicu na jarmokoch.

Do komplexu mužského odevu v Honte patrí ešte niekoľko súčiastok, s ktorými sa v tejto práci nebudeme podrobnejšie zaoberať, no aspoň v krátkosti ich vymenujeme.²²

K plátenným gatiám nosili muži na sviatočné dni i pracovné príležitosti zásteru (*Ľjertucha* — Žibritov, Prenčov, Ladzany, Litava, Cerovo; *zástera* — Dačov Lom, Dekýš, Ladzany, Pečenice, Sebechleby; *šata* — Devičany, Pečenice; *sakáčka* — Hontianske Tesáre). Šila sa z bieleho alebo farbiarskeho plátna, neskôr aj z iných materiálov čiernej farby (glot, zamat, hodváb). Bola obvykle z jednej šírky plátna, výnimočne riasená (Pečenice). Až ďalšie výskumy ukážu, či mužská zástera bola v minulosti rozšírená v celej oblasti Hontu alebo je to vývojove mladšia súčiastka, donesená sem z juhu.²³

Z konca 19. a začiatku 20. stor. sú na celom území Hontu doložené mužské súčiastky, zhotovené z barančiny — či už ide o krátke kožúšky na spôsob vesty alebo o trojštvrťové kožuchy s rukávmi (s jednotným názvom kožuch).

¹⁵ Vývoj nohavíc bol obdobný v Tekove (VALENTOVÁ, V.: c. p., s. 377), v Novohrade a v detvianskej oblasti sa biele súkenky prestali nosiť začiatkom storočia a bez prechodnej formy šnúrovaných nohavíc sa začali nosiť tzv. *brički*. KOVÁČEVIČOVÁ, S.: c. p., s. 70; vlastné výskumy z detvianskej oblasti.

¹⁶ ČERVENÁK, J.: c. d., s. 22; CHOTEK, K.: c. p., s. 131.

¹⁷ VALENTOVÁ, V.: c. p., s. 375.

¹⁸ KOVÁČEVIČOVÁ, S.: c. p., s. 72.

¹⁹ MEDVECKÝ, K.: c. d., s. 169.

²⁰ ČERVENÁK, J.: c. d., s. 22; CHOTEK, K.: c. p., s. 132.

²¹ KOVÁČEVIČOVÁ, S.: c. p., s. 72; MEDVECKÝ, K.: c. d., s. 169; VALENTOVÁ, V.: c. p., s. 381.

²² Opisy, fotografická a kresebná dokumentácia odevných súčiastok doteraz skúmaných lokalít je uložená v archíve NÚ SAV. Materiál sa použije pri spracovaní konečnej syntézy ľudového odevu v Honte.

1. Dievča v parte, rekonštrukcia. Cerovo. Foto V. Nosáľová.

2. Dievčatá z Hontianskych Tesár. Kolorovaná kresba J. H. Bikkessyho z r. 1816.

3. Dievča v parte (odzaďu), rekonštrukcia. Cerovo. Foto V. Nosáľová.

Ich výroba aj výzdoba sa viazala na určité remeselnícke centrá — ako sme už spomenuli — a to v Krupine, Novej Bani a inde.²⁴ Nosenie kožuchov sa v jednotlivých mikroregiónoch viaže na obdobie existencie bielych súkenných súčias-

²³ ČERVENÁK, J.: c. d., s. 22; pri opise mužského kroja z Lišova spomína, že chlapi v minulom storočí zásteru nenasili. Podobne KOVÁČOVICOVÁ, S. v materiáli z Novohradu, c. p., s. 72. No dokladá ju zo začiatku storočia ako bežnú súčiastku CHÓTEK, K. z Cerova (c. p., s. 131), i fotografie v MEDVECKÉHO Detve, i keď v opise mužského kroja zásteru nespomína. Z Tekova dokladá už starší fotografický materiál širokú dvojpolovú mužskú zásteru z farbiarčiny. VALENTOVÁ, V.: c. p., s. 381.

²⁴ V rámci regionálneho výskumu sa problematikou remesiel i domácej výroby zaoberá J. Paľíková.

4. Mestský odev z konca 19. storočia, Pukanec. Reprodukcia starej fotografie.

tok — nohavíc, kabane. Spolu s novým typom čiernych šnurovaných nohavíc začínajú muži nosiť čierne zamatové vesty, zdobené šnurovaním alebo striebornými filigránovými gombíkmi (*pruslak* — Dekýš, Ladzany, Prenčov, Sebechleby; *tajblík* — Dačov Lom, Litava, Jabloňovce; *kabátik* — Devičany). Podobne kabaňu nahradil čierny súkenný alebo mančestrový kabát, siahajúci nižšie pásu, s výložkami a golierom z napodobeniny perziánu. Vesty i kabáty sa kupovali hotové na jarmokoch alebo v mestách u remeselníkov a sú rovnaké pre širšiu oblasť Hontu i Tekova.²⁵

Začiatkom 20. storočia boli už aj v horských oblastiach Hontu krpce zriedkavé. I k bielym súkenným sa nosili zväčša baganče, menej súkenné kapce. V lete sa do práce nosili obvykle

kožené pantofle (*klapkáče*, *remenie papuče*), ktoré sa kupovali na jarmokoch, ale ich šili aj šustri na dedinách. Na sviatok a neskôr aj do práce si muži obúvali čižmy (*čičmi*) s mäkkou i tvrdou sárrou. V Cerove sa spomína i obuv zvaná *bôtki* alebo *črievce*,²⁶ z terénu zase obuv s drevenou podošvou a remenným svrskom (*dreváki*).

Mužské klobúky zo začiatku storočia majú širšiu, dohora vyhnutú strechu (*širiak*). Po prvej svetovej vojne začali nosiť mestské klobúky. V zime sa nosili rozličné kožušínové baranice.

Nepôvodným, novším doplnkom sú i čierne šatkky, ktoré nosili muži uviazané okolo hrdla (*holstuch*, *halstuch*).

ZENSKÝ ODEV

V ženskom odevu na území Hontu možno podľa doterajších výskumov rozlíšiť dva typy. Prvý typ A charakterizuje spodník alebo rubáč (ďalej budeme pre túto základnú súčiastku používať názov spodník), bez vrchného dielu (*stánky*) a oplecko, siahajúce po pás, prípadne nižšie pásu. Druhý typ B charakterizuje spodník s vrchným dielom (*stánka*) a oplecko siahajúce do polovice hrudi.

Typ A sa vyskytuje v západnej (variant I) a vo východnej časti Hontu (variant IX). V západnej časti Hontu nájdeme však v type spodníka dve popri sebe existujúce formy, ktoré sa líšia strihom i terminologicky. Starší typ, strihom i podľa údajov informátorov bol spodník, ktorého predná i zadná časť mala šírku domáceho plátna, po bokoch rozšírený trojuholníkovými klinmi. Upevnený bol dvoma ramienkami z cigánskych tkaníc (tab. 3/1). Šil sa z konopného alebo pamokového plátna. Jeho názvy sú odlišné — v západnej časti (variant I) sa volá *pentlík* (Jabloňovce, Pečenice, Tekovské Trstany), vo východnej časti (variant IX) *rubáč* (Stredné Plachtince), ktorý termín nájdeme i v dedinách na maďarskej strane Hontu. Tento typ spodného ženského odevu pokračuje vo východnom Hontu formou staršieho typu spodníka cez Dačov Lom (tab. 4/3) až na územie Novohradu.²⁷

²⁵ VALENTOVÁ, V.: c. p., s. 381.

²⁶ CHOTEK, K.: c. p., s. 132.

²⁷ KOVAČEVIČOVÁ, S.: c. p., s. 54, obr. 1a, kde typ klinového rubáča dáva autorka do sú-

vislosti s rozšírením tohto typu spodníka (*pendel*) s územím obývanom Palócmi v župách Hevešskej a Novohradskej, ako to uvádza i maďarská literatúra.

Vývojove mladší typ, na čo poukazuje strih i názov, sa vyskytuje v dedinách západného Hontu (variant I). Už sám názov *spodník* (Brhlovce, Pečenice, Tekovské Trstany, Žemberovce) nám naznačuje, že sa používal ako spodný odev, na rozdiel od pentlíka i rubáča, ktorý sa nosil aj ako vrchný odev ešte koncom minulého storočia nielen na území Hontu, ale i v susednom Tekove, s ktorým má aj spoločný strih.²⁸ Šírka jemnejšieho domáceho plátna tvorila dĺžku spodnej časti, ktorej obvod bol asi 4 a pol rífa. Keďže bolo treba, aby spodník bol dlhší, nadšival sa v hornej tretine hrubším, zrebným konopným plátnom. Vpredu bol rázporok s viazaním na tkanice alebo so zapínaním na gombík. Celý spodník bol drobno riasený, neskôr skladaný (tab. 3/2). S týmito dvomi typmi spodníka, vyskytujúcimi sa v západnej a vo východnej časti, korešponduje i oplecko (v oboch častiach nazývané *oplecko*), siahajúce po pás alebo niže pása. Strih tohto oplecka sa vyvíjal obdobne ako v Tekove.²⁹ Starší typ mal predný i zadný diel z jednej šírky plátna, ktoré spolu s rukávami (každý 1 pola plátna) boli nariasené a okolo hrdla všité do úzkeho obalku s rozličnými variantmi predného rázporoku. Pod pazuchou bol vložený klin (tab. IV 2/6). Novší typ zo začiatku až do polovice tohto storočia mal predný i zadný diel z jedného kusa preloženého plátna, bez ramenných švov s rovno všitými riasenými, skladanými alebo naberanými jednopolovými rukávami, pod pazuchou takisto s klinom (tab. 4/2, 2/5). Tento strih prevzala i ženská košieľka s rovnými, úzkymi rukávami, ktorá tam, kde sa tradičný odev ďalej rozvíjal, prevzala i jeho funkciu, a to na celom území Hontu (tab. 4/5, 1/3, 2/3).

Typ B sa vyskytuje v strednej a severnej časti Hontu (varianty II–VIII). Spodník má jednotný názov *rubáč* na území všetkých variantov. Šil sa z konopného, ľanového alebo miešaného plátna (konope s pamokom). Vrchný diel, obopínajúci tesne hruď (*stánka* je názov pre všetky varianty mimo Dačovho Lomu, kde ho volajú *nádro*), bol začiatkom storočia hladký alebo len málo pozdĺžne alebo priečne pretkávaný červenou bavlnou. Mal dve ramienka z cigánskych tkaníc. V pá-

se bola k stánke prišitá viacdielna (4–6) sukňa, ktorá nemala osobitný názov, riasená alebo zo šikmých dielov (tab. 4/1, 4). Postupne, ako sa behom 20. storočia rozrastala prietka a napokon aj výšivka na stánke, priberali sa okrem červenej aj iné farby. Takáto stánka sa nemohla často právať, preto sa nosili osobitné stánky, ktoré sa obliekali na rubáč s jednoduchou nezdobenou stánkou. Ako ukazujú výskumy, rubáč s opleckom a zásterou boli ešte koncom 19. storočia bežným pracovným odevom žien v lete.³⁰ Podobne ako spodník aj oplecko je v celej strednej a severnej časti Hontu strihove jednotné. Oplecká zo začiatku storočia boli konopné, neskôr pamukové, až napokon pred druhou svetovou vojnou sa začali šiť oplecká aj z jemných kupovaných materiálov. Oplecká mali predný i zadný diel spolu s rukávami nariasené a všité pri hrdle do golierika. Predný i zadný diel boli z jednej šírky plátna, rukávy z jedenapol šírky. Vrchnú časť rukáva tvorila celá šírka, spodnú polovica plátna a tá bola všitá medzi predný a zadný diel, takže rozšírila spodný obvod oplecka o celú šírku plátna (na oboch stranách pod pazuchou). Predný diel mal hlboký rázporok alebo bol celkom prestrihnutý, zaviazaný šnúrkami (tab. 2/1). Oplecká jednotlivých variantov sa líšia iba výzdobou (prietkou alebo výšivkou), prípadne jej veľkosťou, priečnym alebo pozdĺžnym umiestnením na rukávoch. Rukávy na starších opleckách sú dlhé, postupne sa krátia.

Za najstarší typ zástery, ktorá sa nosila koncom 19. a začiatkom 20. storočia možno považovať zásteru z farbiarčiny, nazývanú na celom území *šata* (Brhlovce, Cerovo, Dačov Lom, Dekýš, Devičany, Dolné Rykynčice, Hontianske Moravce, Hontianske Tesáre, Jabloňovce, Ladzany, Litava, Pečenice, Prenčov, Sebechleby, Senohrad, Tekovské Trstany, Vysoká, Žibritov). Obvykle pracovná zásterka bola z jednej šírky plátna, sviatočná z dvoch širok, riasená. Farbiarčina sa používala jednofarebná i vzorkovaná, neskôr ju vystriedal čierny gлот.³¹ Iný typ starej zástery (koniec 19. a začiatok 20. storočia) je *futa*, *fuťienka*, doložená v teréne iba ojedinele (Hontianske Tesáre, Lišov, Litava, Senohrad). Je to široká riasená zásterka, ktorá má v strede pozdĺžne všitý pás červeného kar-

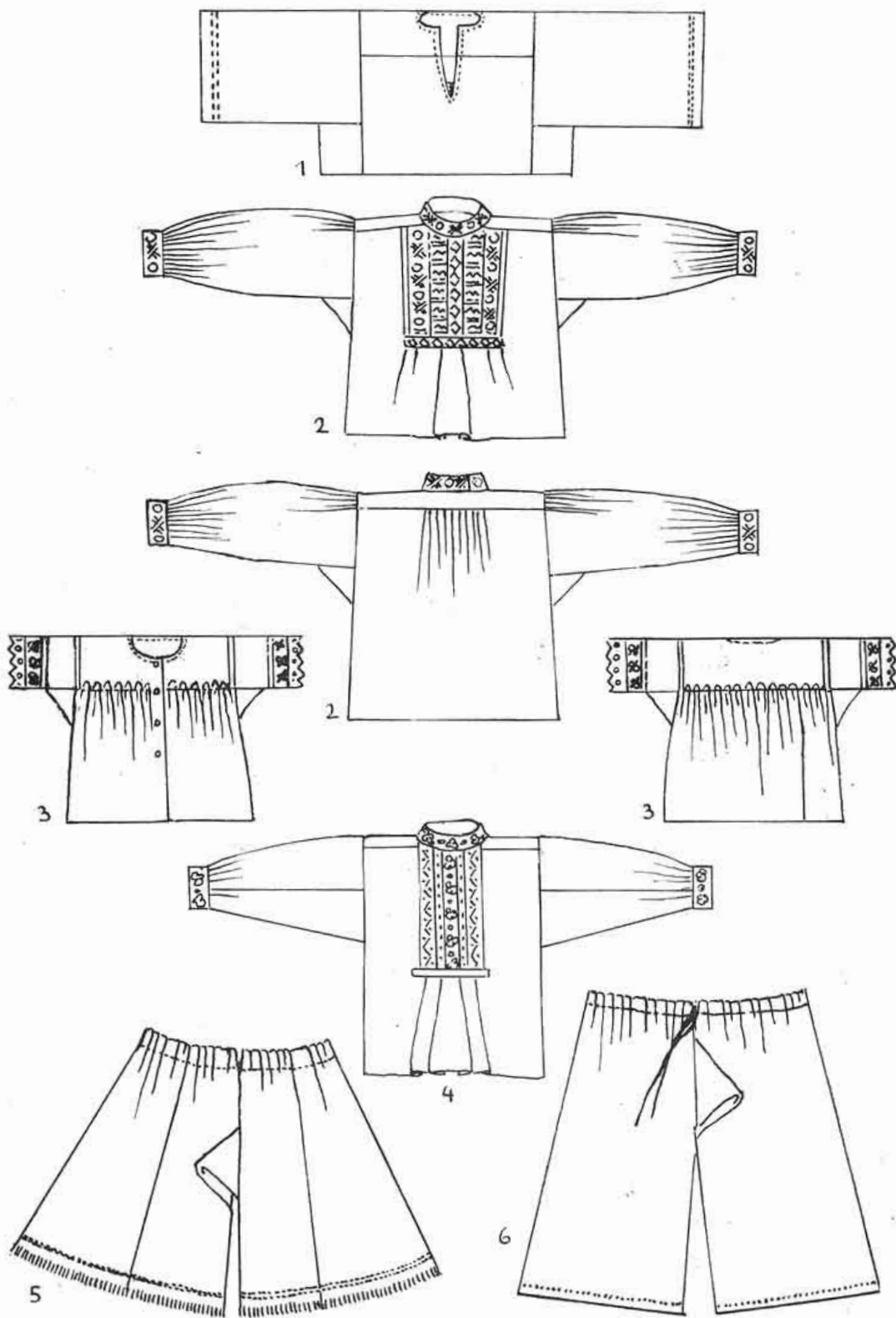
²⁸ VALENTOVÁ, V.: c. p., s. 349, obr. 2a (strih *rubáča* z Tekova).

²⁹ VALENTOVÁ, V.: c. p., s. 350, obr. 2c (strih staršieho typu oplecka z Tekova).

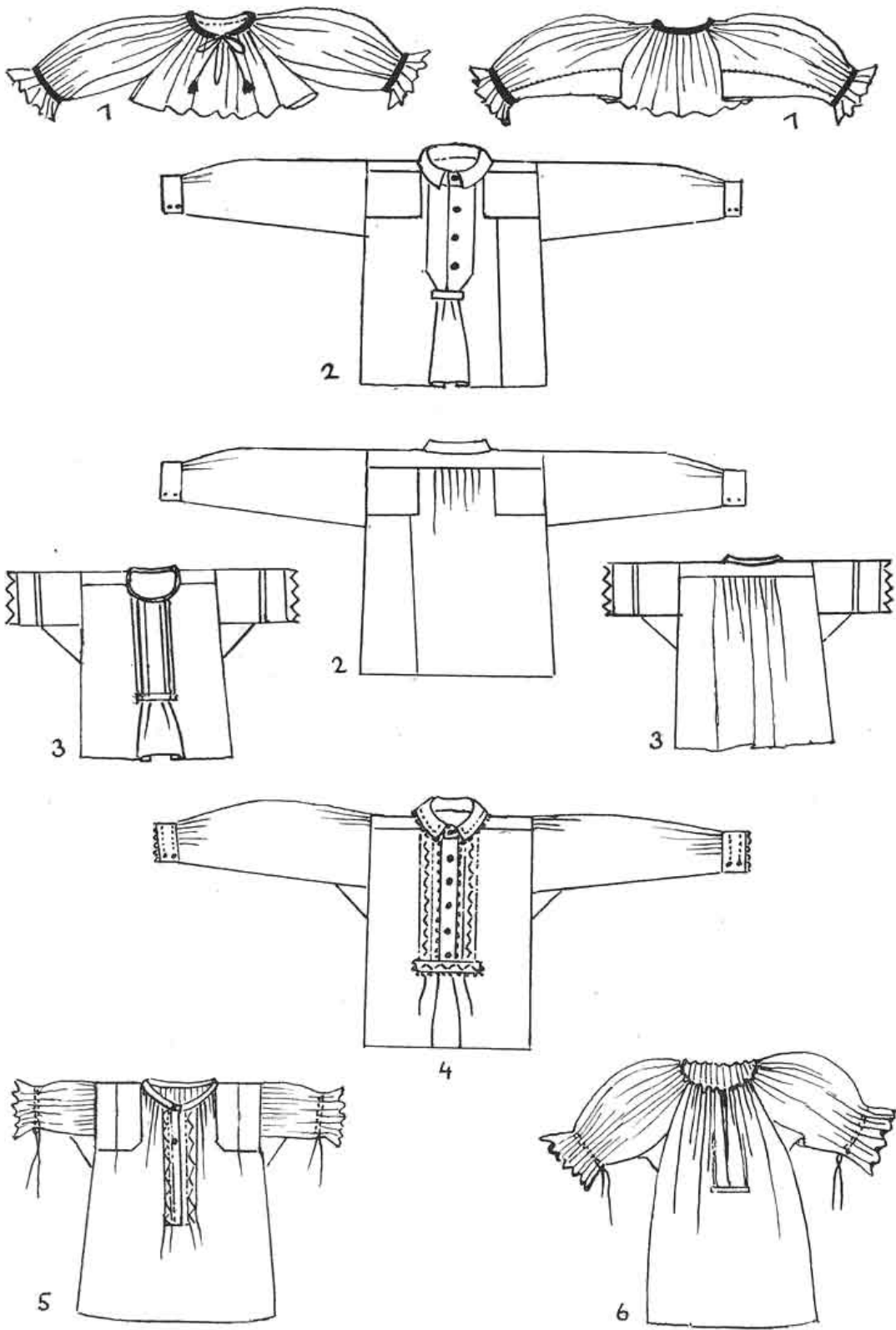
³⁰ Spodník (*rubáč*) s opleckom ako vrchný odev

dokladá okrem terénneho materiálu aj literatúra a fotografie. ČERVENÁK, J.: c. d., s. 23; materiál z Hontianskych Tesár, archív ULUV.

³¹ Široká riasená zásterka je doložená i v susednom Tekove. VALENTOVÁ, V.: c. p., s. 356 n.

Tab. 1. 1. Starší typ mužskej košeje, Dačov Lom; 2. novší typ mužskej košeje, Dačov Lom; 3. ženská košielka, Preňčov; 4. Novší typ mužskej košeje, Dačov Lom; 5. gate, Dačov Lom; 6. gate, Devičany. Kreslila R. Mikulová.

Tab. 2. 1. Starší typ oplecka, Baďan; 2. novší typ mužskej košeľe, Devičany; 3. starší typ ženskej košeľky, Baďan; 4. najnovší typ mužskej košeľe, Dačov Lom; 5. novší typ oplecka, Domadice; 6. starší typ oplecka, Stredné Plachtince. Kreslila R. Mikulová.

tínu (*olejčok*), lemovaný pri páse a na dolnom okraji užšími pásmi čierneho materiálu.³² Názov *šata* sa preniesol v prvej polovici 20. storočia i na zástery z iných materiálov (kartún, lister, satén, šifón, brokát, kašmír a pod.). Okrem spomenutých záster nosili sa i zástery z bieleho plátna, jednopolové, pretkávané, neskôr vyšívané alebo zdobené stuhami a podobne. Ich pomenovanie je jednotné (fjertucha — Prenčov, Sebechleby, Stredné Plachtince; zástera — Brhlovce, Jabloňovce, Litava, Senohrad).

Biela plátenná sukňa je v ženskom odevu doložená na celom území Hontu. Za starší typ možno považovať sukňu nariasenú z 5–6 pôl domáceho plátna (konopného, pamukového), ktorá mala na spodnom okraji prietku (*runda* — Badaň; *gecela* — Prenčov; *kinkeš* — Prenčov; *keckeňa* — Sebechleby), alebo boli jej diely zošité bielou paličkovanou čipkou (*kecela* — Dačov Lom, Cerovo, Litava, Senohrad; *zástera* — Cerovo, Litava)³³ (tab. 4/6). Novší typ bielej plátennej riasenej alebo naberanej sukne je z jemných kupovaných materiálov bielej farby (batist, šifón, perkál, damašek, vapér). Na spodnom okraji je prišitá biela strojová čipka alebo výšivka (tab. 4/7). Biele sukne sa koncom 19. a začiatkom 20. storočia nosili ako vrchné obradové oblečenie (sobáš), sviatočné i na zábavy.³⁴ Neskôr prešli do sviatočného odevu ako spodné sukne (*kecela* — Litava, Senohrad; *gecela* — Badaň, Sebechleby; *kinteš* — Žibritov; *biela kitla* — Dekýš; *biela sukňa* — Brhlovce, Devičany, Jabloňovce, Ladzany, Pečenice, Tekovské Trstany, Žemberovce; *spodná sukňa* — Bátorovce; *spoňia* — Stredné Plachtince).

V účesoch vydatých žien nájdeme v období od začiatku storočia značnú rôznorodosť. Rozličné tvarové odlišnosti reprezentujú nielen vývojové obdobia, ale v rámci Hontu i variačné osobitosti, často i medzi dedinami jedného variantu. Na účesy žien nadväzujú i čepce — čím oba tieto odevné prvky sú jedným zo základných znakov, odlišujúcich jednotlivé varianty medzi sebou. I keď doterajší materiál je neúplný, môžeme v úče-

soch žien v Honte rozlíšiť dva základné typy: prvý typ A — účesy bez podložky, robené iba skrúcaním alebo zapletaním vlasových prameňov; druhý typ B — účesy formované drôtenou podložkou, alebo s pridávaním konopných vlákien a tkaníc.

Typ A (ktorého rozšírenie sa čiastočne kryje s rozšírením typu A spodníka, ako sme uviedli vyššie), je účes, pri ktorom sa vlasy rozdelia naprostriedku pútcou, začesú sa dozadu a v tyle sa zviažu tkanicou. Potom sa rozdelia na dve časti, z každej sa upletie jeden trojpramenný vrkoč, ktorý sa rôznym spôsobom obkrúca okolo hlavy vo forme akéhosi venca alebo uzla. Vrkoče sa zväčša pripínajú kostenými alebo kovovými ihlicami (*hornódle*), zriedkavejšie sa obkrúcali okolo ihlice, ktorá sa v strede uzla zasunula do vlasov. Tento typ nájdeme v západnom a východnom Honte (varianty I, IX), kde na západe nadväzuje na účes žien v Tekove.³⁵ Názov tohto účesu je *kontík* (Brhlovce, kde sa používala na obtáčanie vrkočov kostrnka z husacieho brka alebo kostená ihlica, Tekovské Trstany), *punt* (Devičany, Jabloňovce) alebo *do koleša* (Pečenice), *koliesko* (Žemberovce), niekde je bez názvu (Stredné Plachtince). Tento typ účesu nájdeme i v oblasti variantov II a VIII (*do podkovi* — Badaň, *na srdce* — Beluj, *punt* — Badaň, Beluj, Dekýš, Krnišov—Kráľovce, *kontík* — Badaň), doplnený ešte po oboch stranách púťca do 1–3 oblúkov — zubov začesaných vlasami (*zub*, *zubi* — Dačov Lom, Krnišov—Kráľovce, Počúvadlo, *poličke* — Badaň, Dekýš, Žibritov, *lapúške* — Dačov Lom). K tomuto typu účesu patrí i účes variantu VII, kde však účes zv. *kontík* bol uzol, robený z dvoch poskrúcaných prameňov vlasov, obkrútených okolo drevenej alebo mosadznej *ihlice*. V opísanom type A ženského účesu nebol rozdiel medzi účesom vydatých žien a dievok.

Typ B — účes formovaný drôtenou podložkou alebo pridávaním konopných vlákien a tkaníc nájdeme v oblasti variantov IV, V, VI a zo začiatku 20. storočia i vo variante III.³⁶ Sú to účesy,

³² Zásteru s červeným vloženým pásmom vidíme i na kolorovaných rytinách J. H. Bikkessyho z Hontianskych Tesár.

³³ Z Cerova zo začiatku storočia uvádza CHO-TEK, K., c. p., s. 132 pod názvom „zástera“ bielu, doma robenú sukňu pre staršie ženy na smútok.

³⁴ Z Tekova je doložená z konca 19. stor. riasená sukňa z jemného bieleho plátna pod názvami *rubáč*, *gecela*, *opona*. Nosila sa v lete iba na veľké sviatky. Neskôr už len ako obradová súčiastka

a začiatkom 20. stor. sa prestávala nosiť. Pozri VALENTOVÁ, V.: c. p., s. 368.

³⁵ V Tekove vydaté ženy nosili uzol (*chont*) zo dvoch vrkočov okrútených okolo drevenej ihlice (*ihlica*). VALENTOVÁ, V.: c. p., s. 368.

³⁶ ČERVENÁK, J.: c. d., s. 27: „Vydatá nosila pod čepcom vlasy „na gvonty“ čiže na slovácko: vrkoče stočené na zadnej časti hlavy a zošité zvláštnou vložkou z plátna v podobe litery C...“ materiál z Hontianskych Tesár, archív ULUV.

5. Rodinná fotografia z r. 1923, Jabloňovce.

ktoré sa robia obrúcaním dvoch prameňov vlasov, vystužené do potrebnej formy konopnými vláknami, obalenými tkanicami, plátnom (*kita* — Hontianske Tesáre, Litava, Senohrad, *na gvonti* — Lišov) alebo štvorcovou drôtenou podložkou, obalenou tkanicami (*rohi, rohe* — Cerovo, Dolné Rykynčice, Sebechleby, *kita Cerovo*).³⁷ K účesu s podložkou sa podobne ako pri predošlom type A upravovali vlasy nad čelom po oboch stranách pútca do zubov (*kochle* Hontianske Tesáre, *príčeške* Dolné Rykynčice, Hontianske Moravce, *zub* Sebechleby, *strana* Sebechleby, *mazničke* Litava). Na rozdiel od typu A dievčenský účes sa líšil od ženského. Bol to obvykle jeden spustený vrkoč pletený z viacerých prameňov.

³⁷ Náziv *kita* pre typ účesu s drevenou trojuholníkovou podložkou sa vyskytuje i v Novohrade. KOVÁČEVIČOVÁ, S.: c. p., s. 65, obr. 24.

Podľa doterajšieho materiálu dá sa predpokladať, že účesy s podložkou boli ešte v minulom storočí rozšírené na väčšom území Hontu. Postupne vydaté ženy začali nosiť jednoduchšie účesy, ktoré predstavoval typ A, teda účesy bez podložky. Niekde sa zachovali obidva typy účesov vedľa seba (Dolné Rykynčice, Litava, Cerovo) — pri staršej a mladšej generácii, inde sa pri novom účese zachovali niektoré prvky (*zubi*) alebo sa zachovala forma i názov čepca (*rohatí čepiec*, Beluj, Počúvadlo, Prenčov), i keď účes pod tento typ čepca boli už iba vrkoče obrútené okolo hlavy.

Silný vplyv detvianskej oblasti vidno v ženskom odevu práve v prenikaní typu účesu s podložkou zv. *kotúčka*, ktorá predstavuje v obciach Čebovce, Litava a Senohrad (variant V) novší vývojový typ, ktorý v polovici 20. storočia vytlačil starší účes *kitu*. Podobne to bolo v západnom Honte (variant I), kde zložitejší účes (vrkoče ovinuté okolo hlavy) vystriedal jednoduchší uzol z jedného alebo dvoch vrkočov na temene hlavy (*končík*).

S účesmi žien úzko súvisí pokrytie hlavy — čepiec (čepiec — názov spoločný pre celý Hont). Oproti ostatným odevným súčiastkam v čepcoch nájdeme veľkú variabilitu — takmer každý variant má svoju osobitnú formu a výzdobu. Čepiec predstavoval v Honte práve tak, ako aj inde na Slovensku jeden z najvýraznejších komponentov vytvárajúcich varianty ženského odevu, i keď aj tu nájdeme niektoré spoločné prvky, ktoré sa môžu označiť ako znaky typu.

V západnom Honte (variant I) sa čepce prestali nosiť z celej oblasti najskôr, už začiatkom 20. storočia. Čepiec zo začiatku 20. storočia, aký sa zachoval v Pečeniciach³⁸ a ako ho opisujú informátori i zo Žemberoviec, sa pravdepodobne v minulosti nosili i v ostatných obciach tohto variantu. Bol z jemného tylu, s dierkovou výšivkou. Asi 5 cm široká čelenka lemovala celú tvár, vzadu bolo k nej prišité obdĺžnikové dienko. Dolné bočné okraje čelenky spolu s dolným okrajom dienka sa stiahli dozadu šnúrkou. Do takéhoto čepca zavíjali ešte koncom 19. storočia nevestu v Pečeniciach. Šili aj vyšívajú si ich samy ženy na dedine. Začiatkom 20. storočia prišli do módy čepce, ktoré sa vyrábali a kupovali v Pukanci (*forgov, kačica*). Podľa informácií bol to čepiec (v teréne sa ho nepodarilo nájsť) naaranžovaný z hodvábu, okraj mal vystužený drôtom, podšitý bol organtínom, nad čelom mal výzdobu z umelých kvetov. Do takého čepca sa zavíjali mladuchy a nosili ho do kostola a na svadby do roka po sobáši (Bátovce, Devičany, Pečenice). Neskôr, okolo r. 1930 sa prestali na zavíjanie používať aj tieto kupované čepce a zavíjalo sa na sobáši iba symbolicky do šatky (*krížom ručník* — Devičany, Pečenice). Na všedné dni nosili čepce ojedinele iba niekoľko staré ženy (boli plátenné, háčkované) — miesto čepcov sa nosili iba šatky.³⁹

Z hľadiska typu čepca jednotnú oblasť tvorili varianty II, III, IV i keď boli vývojovo posunuté. Najstarším typom čepca tu bol tzv. *rohaví* alebo *trčaví* čepiec. (Variant II Beluj, začiatok 20. storočia, Krnišov—Kráľovce, začiatok 20. storočia, Prenčov okolo r. 1920; variant III Drážovce, začiatok 20. storočia, Hontianske Moravce, začiatok

20. storočia, Ladzany, začiatok 20. storočia; variant IV Sebechleby do súčasnosti). *Rohaví* čepiec pozostával z viacerých častí. Zo samého vrchného čepca, ktorý bol z bielej čipky alebo tylu a bol podšitý farebným kašmírom alebo hodvádom (čepiec Drážovce, Ladzany, Hontianske Moravce) alebo inde sa vytvoril osobitný *vrchní čepiec*, priesvitný (Dekýš, Dolné Rykyně, Prenčov, Sebechleby) a *spodní čepiec* (Dekýš, Dolné Rykyně, Prenčov, *podšiuka* Sebechleby). Nad čelom sa osobitne pripevnili *zubi* z čierneho lakového remeňa, ako náhrada za vyčesané vlasy (Dekýš, Dolné Rykyně, Drážovce, Hontianske Moravce, Ladzany, Sebechleby, Vysoká). Celý čepiec sa upevnil čelenkou (*blisk* Dekýš, Ladzany, Prenčov, *podluoška* Drážovce, Ladzany) previazanou tmavou stuhou. Rohavé čepce podnes nosia ženy v Hontianskych Nemciach a Sebechleboch (variant IV), kde sa najdlhšie udržalo nosenie ženského kroja, i keď sa forma čepca zmenila, má väčšie rozmery. Asi okolo r. 1930 začali sa v dedinách variant II a III nevesty zavíjať do čepcov zv. *letačkové* alebo s *bukrou*, nazývané aj *okružle*. Tieto čepce sa vraj začali šíriť z Hontianskych Moraviec a Tesár a z Ladzian, kde boli ženy, ktoré ich vyrábali. Keďže v oblasti variantu III v tom čase ženský kroj už pomaly nadobúdala polomestské formy a miesto čepcov sa nosili zväčša už len šatky — ujala sa táto móda najmä v dedinách variantu II (Baďan, Beluj, Dekýš, Prenčov), kde sa celkom nahradili starší typ rohatých čepcov. Čepiec s *bukrou*, t. j. s kvetinovou ozdobou nosili ženy iba istý čas po svadbe, neskôr ho nosili bez tejto ozdoby. No už okolo r. 1939 sa i tu zavíjalo iba do šatky a na všedný deň sa nosili jednoduché háčkované čepce alebo len šatky.

K typu čepca, ktorý sa skladá z viacerých samostatných dielov, patria i čepce variantov VI a IX.

Zaujímavý materiál k vývoju čepca i ostatných oblastí Hontu (variant II, III, IV a IX) nám dáva vývoj čepca z Cerova (variant VI) od začiatku 20. storočia podnes.⁴⁰ Začiatkom storočia bol čepiec zhotovený z tylu a pozostával z troch zoši-

³⁸ Kresba čepca z Pečeníc je v archíve NÚ SAV.

³⁹ Pozri obr. č. 5 z Jablňoviec z roku 1923, kde sú zachytené štyri generácie žien, z ktorých najstaršia má pod šatkou pravdepodobne ešte čepiec.

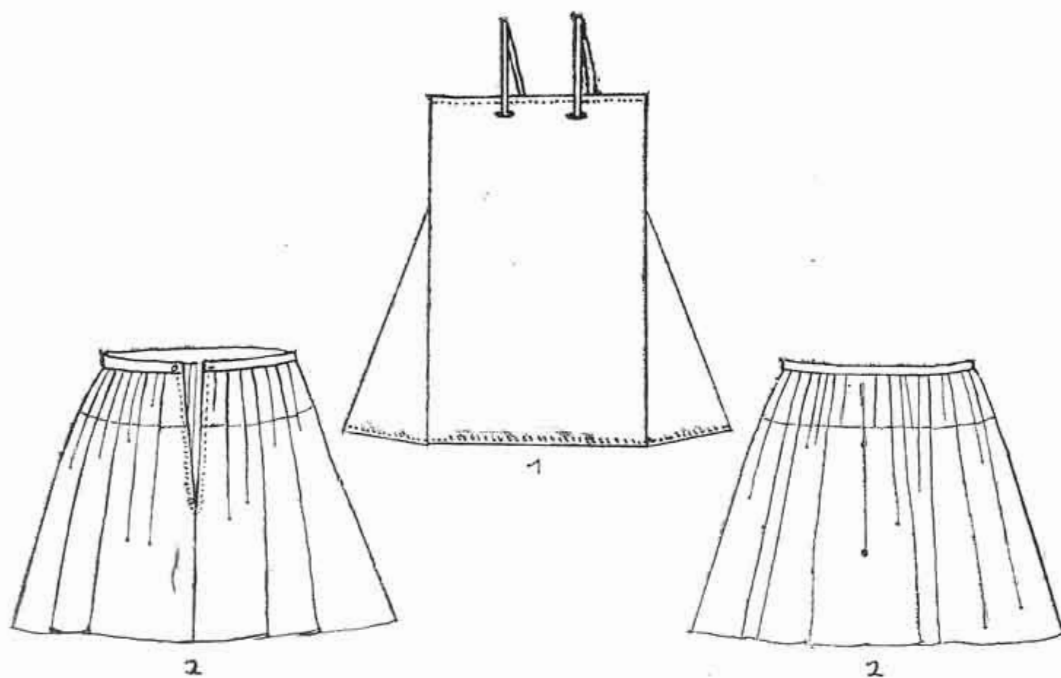
⁴⁰ CHOTEK, K.: c. p., s. 133, kde podrobne opisuje ženský účes a spolu s ním i čepiec zo začiatku storočia, ako ho nosili jednotlivé generácie žien v Cerove. Na tento materiál nadväzujú v teréne získané údaje.

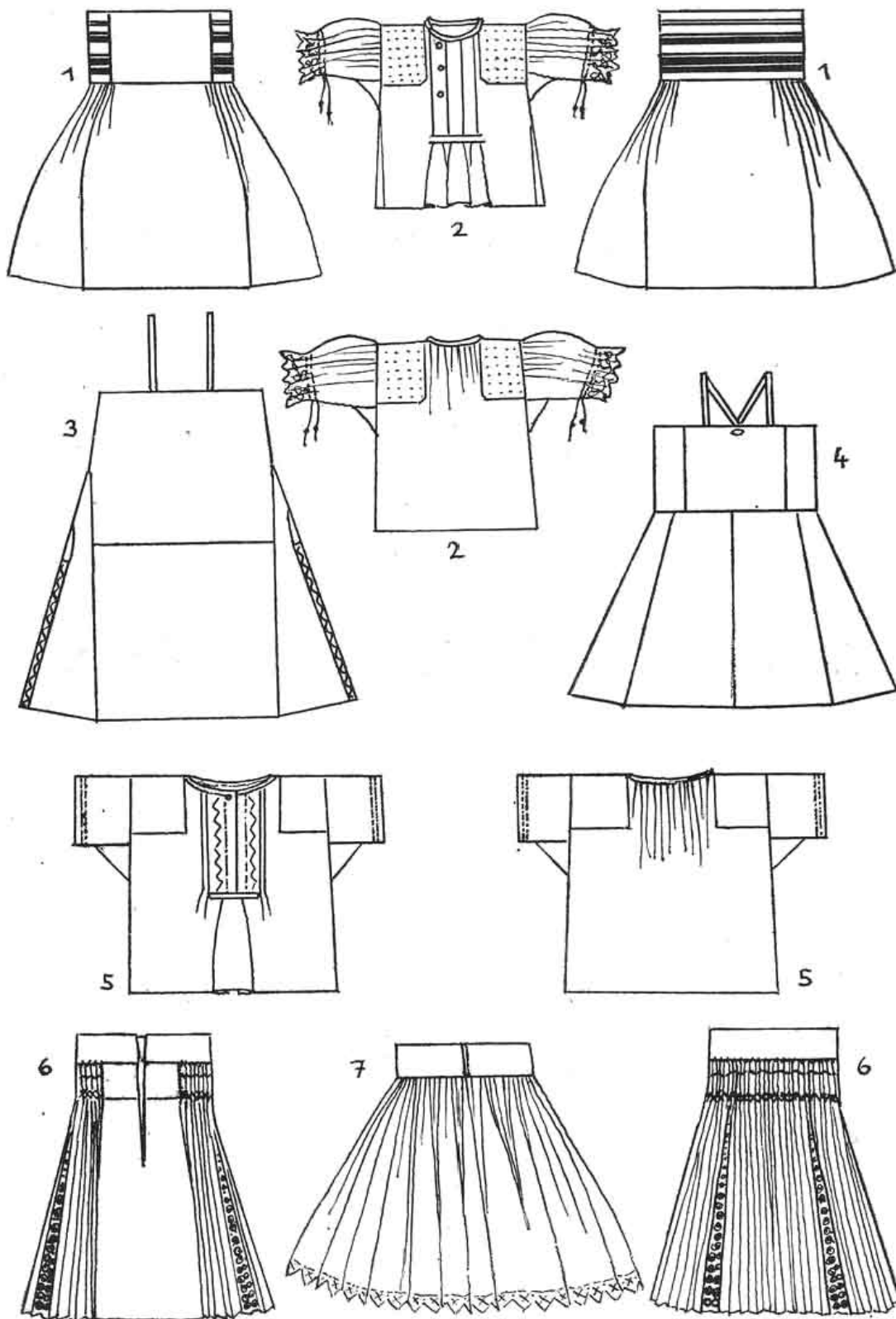
6. Pracovný odev zo Stredných Plachtiniec (košielka, živôtik, zástera). Foto V. Nosálová.

7. Letný pracovný odev starších žien, Žibritov. Foto S. Kovačevičová.

Tab. 3. 1. Spodník (*pentlík*), Jabloňovce; 2. spodník (*spodňík*), Žemberovce. Kreslila R. Mikulová.

Tab. 4. 1. Spodník (*rubáč*), Baďan; 2. novší typ oplecka, Baďan; 3. spodník (*rubáč*), Dačov Lom; 4. spodník (*rubáč*), Sebechleby; 5. ženská košielka, Domačice; 6. biela plátenná sukňa (*kecela*), Dačov Lom; 7. biela plátenná sukňa (*gecela*), Sebechleby. Kreslila R. Mikulová.

tých častí: 1. dienko čepca bolo nadrobno poskladaná čipkovina s drobnou vzorkou, nepodšitá, 2. čelenka čipke široká asi 10 cm bola pôvodne z cerovskej paličkovanej čipky, no už začiatkom storočia ju nahradila jemná kupovaná čipka, ktorá bola podšitá červeným kartúnom a presahovala dienko za ušami asi o 10 cm. Tieto presahujúce časti sa volali *uši* alebo *zaušnice*; 3. medzi čelenkou a dienkem bol všitý pás priesvitnej čipkoviny (šírka 5 cm), podšitej takisto červeným kartúnom. Už začiatkom storočia sa začína od čepca oddeľovať čelenka (*čipka s ušami*). Dienko čepca už nie je skladané, ale hladké, vyšité drobnými koráčkami a flitrami. Na čepci síce ostáva prišitá čelenka, ale je bez uší, z bieleho nevyšitého plátna a tvorí vlastne iba podklad pre osobitnú čelenku z čipky, ktorá si zachováva obdĺžnikový tvar z predošlých rokov (11 X 63 cm). Asi v štyridsiatych rokoch sa začalo posledné vývojové štádium. Čelenka čepca je naďalej iba z bieleho plátna, dienko je bohato vyšité kombináciou výšivky s koráčkami a flitrami. Na nevyšitú čelenku sa prikladá vyšitý trojuholníkový pás (výšivka je obdobná s dienkem) zv. *preňik*. Ešte začiatkom storočia sa nosila nad čelom uviazaná čierna zamatka, na okraji ktorej boli malé zúbočky upletené z konského chvosta (*obuocka*), ktorú neskôr nahradil remenný čierny *zub*. Dá sa predpokladať, že podobne sa vyvíjal čepiec i vo variantoch II, III a IV, ale v 20. storočí sme už v teréne našli iba čepiec rozložený na jednotlivé samostatné diely, čo asi súviselo i so zmenou materiálu a výzdobou a s tým spojenou ťažšou údržbou drahých materiálov.

Čepiec variantu VII svojou formou nadväzuje na predošlý variant VI. Starší tvar, ktorý nosia iba staré ženy ako spodný čepiec pod šatku (*čepček*, Dačov Lom) je z plátna a je obdobný s čepcom zo začiatku storočia z Cerova. Má čelenku z bielej hrubej doma paličkovanej čipky (šírka asi 6 cm), ktorá je obdĺžniková (*čipka*) a presahuje dienko na oboch stranách za ušami asi o 10 cm (*zaušnice*). Dienko (*zadník*) je poloblúkové, pri temene nariasené. Medzi čelenkou a dienkem je všitý pás plátna (šírka 4 cm). Novšie vrchné čepce majú výšivkou zdobené dienko a *zaušnice*.

Čepiec, pozostávajúci z niekoľkých samostatných dielov, nájdeme i v oblasti variantu IX (Stredné Plachtince), s tým rozdielom, že je určený iba na obrad zavijania pri sobáši, na vádzku po sobáši a potom ho mladé ženy nosia iba v nedeľu do kostola dovtedy, kým sa im nenarodí prvé dieťa. Odvtedy nosí iba jednoduchý pláten-

8. Účes žien zo Stredných Plachtiniec. Foto V. Nosáľová.

ný alebo kartúnový čepiec (*čepček*), bez výzdoby, s osobitnou čelenkou (*spoňi grajzel*) zdobenou nahusto poskladanou háčkovanou čipkou vo dvoch radoch a naň uviazané dve šatky. Slávnostný, obradový čepiec pozostáva z vlastného čepca na dienkum bohato zdobeného našitými stuhami a koráčkami, ďalej sa nad čelo uviaže z čierneho remeňa alebo papiera vystrihnutá *pipka*, na ktorú sa upevní spodná čelenka (*spoňi grajzel*). Sviatočný čepiec dopĺňa druhá čelenka (*vrchní grajzel*), zdobená takisto háčkovými čipkami v 14–16 radoch, nad ktorými sú ešte prišité ozdoby z koráľkov, flitrov (*lojtrička* a *brehe*). Vzadu má čepiec pripnutú vejárovitú časť (*kluka*). Tieto čepce robia niekoľké miestne ženy na predaj.

K veľmi archaickým jednoduchým čepcom patria čepce variantu V a VIII. Čepiec variantu V je jednoduchý, skladá sa zo štyroch dielov, ktoré sa spolu zošívajú voľným švom (*zmrežali sa*). Čelenka (*preňička* — Litava, Senohrad) sa skladá z dvoch bočných plátenných dielov a stredného štvorca, ktorý bol na starších čepcoch z čipky. Zadný diel — dienko je v strede nariasené, prišité k čipkovému štvorcu a boky sú prišité k bočným dielom čelenky. Čelenku lemuje úzka čipka. Čipky paličkovali miestne ženy. Súčasný čepiec je zdobený výšivkami. Čepce starých žien sú z bieleho plátna, bez výzdoby.

Čepiec variantu VIII (Žibritov) sa skladá z čelenky (šírka asi 3–4 cm) a z trojdielného dienska, ktoré je prišité k čelenke. Čelenka je lemovaná úzkou paličkovanou čipkou. Nad čelom je popod čepiec uviazaná čierna zamatka. Čepce z polovice storočia sú zdobené stuhami, koráčkami a flitrami, čepce starých žien sú z bieleho plátna s nenápadnou čiernou výzdobou.

9.–10. Účes „kita“ (spředu a zozadu), Senohrad. Foto V. Nosálová.

11.–12. Novší typ účesu žien „kotúčka“ (spředu a zozadu), Senohrad. Foto V. Nosálová.

K ženskému odevu patria, podobne ako k mužskému, súčiastky, ktoré tu iba stručne vymenujeme.

V 20. storočí k ženskému odevu v celom Hontu patrili živôtki bez rukávov, ktorý sa obliekal na oplecko. Všeobecný názov pre túto súčiastku je *pruslak* a jeho forma je na celom území v podstate totožná. Živôtky mali hlbší alebo ku krku siahajúci výstrih, predný a zadný diel pozostával z viacerých oblúkovite pozošivaných dielov, ktorým sa živôtki prispôboval na postavu. Od pásu nadol bol krátky odstávajúci šosík. Šili sa z rozličných materiálov — farbiarčiny, kartúnov i z drahších látok, ako bol kašmír, hodváb, brokát — podľa príležitosti, na ktorú bol živôtki určený. Výnimku tvoria v type živôtika varianty V, VI a VII, kde starší, pôvodný typ živôtika nazývajú *kabát*, *kabátik* a je z bieleho (Cerovo) alebo bledomodrého (Dačov Lom) súkna.⁴¹ Líši sa aj formou — siaha iba do pásu. V novšom type živôtika (variant VII, Dačov Lom) badať vplyvy detvianskej oblasti v strihu (siaha vyše pásu) i vo výzdobe (výšivka krivou ihlou) a aj jeho názov sa líši (*tajblík*). Podobne je to i v variante VIII (*pruslak* — Žibritov). O novšom pôvode živôtika najmä v ženskom odevu stredného a severného Hontu svedčí nielen jeho jednotný strih, ovplyvnený mestskou dobovou módou, ale najmä to, že sa nenosil k pracovnému odevu.

Okrem bielej plátennej sukne sa nosili v celom Hontu sukne z rozličných materiálov. Najstaršie materiály na vrchnú sukňu boli farbiarčina a zelené súkno, neskôr kartún, kašmíry, brokáty, hodváby a iné, podľa príležitosti. Strih bol obdobný ako na celom území Slovenska. Šírku sukne tvorilo 5–6 širok materiál, nazberaného alebo poskladaného a v páse všitého do obalku. Predná pola je hladká, s rázporkom, siahajúcim asi do tretiny. V 20. storočí sa pre sukňu používajú na celom území dva názvy, bez označenia druhu sukne (*sukňa* — Baďan, Cerovo, Dačov Lom, Devičany, Dolné Rykynčice, Jabloňovce, Lišov, Pečenice, Stredné Plachtince, Tekovské Trstfany; *kitla* — Dekýš, Ladzany, Litava, Prenčov, Sebechleby, Senohrad, Žibritov).

Archaickou súčasťou ženského odevu je pás, ktorý i keď bol pravdepodobne v minulosti roz-

šírený na väčšom území, najdlhšie sa zachoval v odevu variantov V, VI, VII.

V Senohrade a Litave (variant V) najstaršie pásy boli z okrajov súkna (*krajce*) kupovaného od súkenníkov. Boli dvojfarebné: modro-zelené, modro-hnedé, červeno-zelené, čierno-zelené. Boli dlhé 2 rify (asi 150 cm). Tieto pásy nahradil neskôr pás z čierneho zamatu, podšitý plátnom (10 × 150 cm), ktorý sa obkrúcal okolo pásu. Zo začiatku storočia je pás doložený vo variante VI (*pás* — Cerovo) a je pletený na krosienkach z vlny alebo konopnej priadze modrej farby.⁴² Pletené pásy sú doložené i v susednom Novohrade.⁴³ V Dačovom Lome (variant VII) podľa spomienok starých žien sa v polovici minulého storočia nosili dlhé vlnené modré pásy (podobné asi ako v Cerove). No už koncom 19. storočia až do tridsiatych rokov 20. storočia sa nosili pásy z plátna, na ktorých boli prísité rozličné ozdoby. Dnešný pás sú stuhy podšité plátnom (*bintňa*), ktorým sa kryjú tkanice od sukne a zástery.

Z kožušinových súčiastok nosili ženy krátke kožušičky bez rukávov, ktoré boli rozšírené najmä v strednom severnom Hontu (*kožuch*, *kožušok* — Cerovo, Dačov Lom, Senohrad). Na celom Hontu nosili ženy trojštvrťové barančínové kožuchy (*kožuch* — Baďan, Cerovo, Dačov Lom, Dekýš, Devičany, Drážovce, Hontianske Moravce, Hontianske Tesáre, Jabloňovce, Ladzany, Sebechleby, Tekovské Trstfany, Žibritov; *kudmen* — Cerovo, Senohrad, Sebechleby). Boli z prírodnej bielej alebo z hnedofarebnej kožky, okraje lemovala čierna barančina a boli bohato zdobené farebnými aplikáciami a výšivkami. Predné okraje sa nosili pripnuté dozadu. Začiatkom storočia boli súčasťou ženského sobášneho odevu, podobne ako u mužov širica. Vyrábali ich kožušníci v okolitých mestečkách.

Obdobou mužských súkenných súčiastok sú ženské trojštvrťové kabáty z bieleho domáceho súkna, kimonového strihu, zdobené čiernym šnúrovaním a červeným a zeleným súknom, ktoré nájdeme iba v odevu variantov V a VI (*kabaňa* — Cerovo, Senohrad).

Začiatkom storočia chodili ženy v lete okolo domu i na pole bosé alebo nosili remenné papuče, ktoré predávali na jarmokoch. V zime a na

⁴¹ Podobný biely živôtki sa nosil začiatkom storočia i v Novohrade. KOVAČEVIČOVÁ, S.: c. p., s. 62.

⁴² CHOTEK, K.: c. p., s. 132.

⁴³ KOVAČEVIČOVÁ, S.: c. p., s. 62.

13. Starý typ čepca (*rohaví*) z Prenčova. Reprodukcia starej fotografie.

14. Súčasný čepiec zo Sebechlebov. Foto V. Nosáľová.

sviatok sa nosili čižmy, staré ženy nosili kupované čierne kapce *botoše*. Čižmy boli s tvrdými alebo mäkkými sárami (*črievie* — Dačov Lom), s jedným alebo dvoma bočnými švíkmi. Až po prvej svetovej vojne sa v západnom a východnom Honte (variant I, IX) začali kupovať čierne šnúrovacie topánky a poltopánky, ku ktorým sa nosili biele pančuchy.

Z doplnkov ženského odevu treba spomenúť predovšetkým šatky (*ručník*), ktoré sa používali jednak ako pokrytie hlavy dievok i žien, jednak ako šatky na hrdlo. Ďalej to bola vyšívaná vreckovka do ruky (*ručničiek*), ktorá sa nosila do kostola a na zábavy. V dedinách variantov I, II, III začiatkom storočia nosili ženy filigránové strieborné šperky (brošne, retiazky, gombíky a ihlice do vlasov), ktoré kupovali od zlatníkov v Leviciach a B. Štiavnicí. Vo variante IX sa k sviatočnému a sobášnemu odevu nosili bohaté náhrdelníky z koráľkov (*pátrike* — Stredné Plachtince). V ostatných hontianskych dedinách sa nosili bežné náhrdelníky z 1–2 radov koráľkov.

V minulosti boli súčasťou najmä obradových odevov rozličné rovné kusy textilu (plachty, obrusy, pólky), ktorých podrobnejšie spracovanie si vyžaduje ďalšie výskumy v teréne.

VARIANTY EUDOVÉHO ODEVU

Na základe materiálu z doterajších výskumov v Honte, ktorý sa viaže najmä na obdobie 20. storočia, môžeme ľudový odev rozdeliť do viacerých variantov, ktorých nositeľom je v súčasnosti najmä ženský odev, ktorý pretrval dlhšie. Špecifické prvky jednotlivých variantov sú, ako sme spomenuli v úvode, najmä vo výzdobe (výšivke, ornamentike, farebnosti, jej umiestnení), vo formách ženských čepcov, ako aj v niektorých iných prvkoch (silueta sukien, šperky a pod.). V minulosti vplývali na vytváranie variantov pravdepodobne aj iné činitele, medziiným aj náboženská príslušnosť. Hoci sa v súčasnosti už vo väčšine obcí bežne nenosí kroj, povedomie príslušnosti k jednému odevnému variantu je u informátorov v teréne ešte živé. Zanikanie tradičného odevu začiatkom 20. storočia najmä v oblasti západného Hontu spôsobilo, že kedysi väčšie oblasti variantov sa zúžili na menšie regióny, podobne ako okrajové oblasti boli v novšom období ovplyvnené susednými oblasťami, kde ľudová kultúra bola živá, ako to bolo napr. v severovýchodnom Honte, kde zasahovali vplyvy susednej detvianskej oblasti.

15. Súčasný sviatočný čepiec mladých žien z Hontianskych Nemiec. Foto O. Danglová.

16. Ženy v čepcoch s bukrou. Baďan, okolo r. 1930. Reprodukcia starej fotografie.

Pri určovaní jednotlivých variantov sme sa pri výskumoch zamerali najmä na tie obce, kde sa tradičná ľudová kultúra (samozrejme, odev) zachovala najdlhšie a materiál z ostatných obcí bol iba dopĺňajúci. Ďalšie výskumy ľudového odevu v Honte overia správnosť tohto rozdelenia.⁴⁴

Variant I.: Bátovce,* Bohunice, Brhlovce,* Devičany,* Drženice, Jablňovce,* Jelakšová, Pečenie, Tekovské Trstany,* Žemberovce.* Väčšina obcí je evanjelická, Brhlovce a Pečenie katolícke, Jablňovce a Žemberovce miešané. Ľudový odev mužský i ženský sa prestával nosiť začiatkom 20. storočia.

Variant II.: Baďan,* Beluj,* Dekýš,* Klastava, Krnišov—Kráľovce,* Počúvadlo, Prenčov,* Sitnianska Lehôtka,* Vysoká.* Okrem Dekýša a Vysokej sú všetky obce evanjelické. Ľudový odev sa prestával nosiť pred druhou svetovou vojnou. Starší typ ženských čepcov sú *rohavé*, novšie asi od r. 1920 s *bukrou*. Obyvateľov týchto obcí nazývajú *krekáči* (vraj pre mužské biele kabanice a ženské čepce s bukrou).

Variant III.: Báčovce, Drážovce,* Dudince, Dvorníky, Hokovce, Hontianske Moravce,* Hontianske Tesáre,* Horné Rykynčice,* Lišov,* Medovarce, Sudince, Súdovce, Šipice, Terany. Väčšina obcí je evanjelická, okrem Dudiniec, ktoré sú miešané a Hokoviec (kat.) Mužský odev zanikol začiatkom storočia, ženský sa prestával nosiť okolo r. 1930. Predtým sa nosili čepce s bukrami. Do tejto oblasti sa odkupovali odložené ženské odevné súčiastky z variantu I, kde kroj zanikol začiatkom storočia. Obyvateľov nazývajú *krekáči*, čo sa viaže na nosenie čepcov s bukrou.

Variant IV.: Dolné Rykynčice,* Domaníky, Hontianske Nemce, Sebechleby.* Všetky obce katolícke. Mužský odev zanikol pred druhou svetovou vojnou, ženský sa nosí na sviatočné príležitosti dodnes, najmä v Sebechleboch. Ženy charakterizujú rohaté čepce.

⁴⁴ Obce v každom variante sú abecedne zoradené. Náboženská príslušnosť je uvedená podľa štatistických materiálov publikovaných v Projekte, i z materiálov z terénu. Obce, v ktorých sa robil výskum ľudového odevu alebo odkiaľ je k dispozícii publikovaný materiál, resp. materiál z archívu ÚEUV, sú označené hviezdíčkom.

17. Starý typ čepca so „zaušnicami“ z Čeloviec. Foto L. Baran.

18. Najnovší typ čepca z Cerova. Foto V. Nosáľová.

19. Spodný čepiec (čepčok) zo Stredných Plachtiniec. Foto V. Nosáľová.

20. Spodný čepiec s dvoma šatkami, Stredné Plachtince. Foto V. Nosáľová.

Variant V.: Čebovce, Čekovce, Bzovík, Dolný Badín, Horný Badín, Jalšovik, Kozí Vrbovok, Laco-kov, Litava,* Mladonice, Selce, Senohrad,* Trpín, Uňatín. Všetky obce sú katolícke. Mužský i ženský odev sa prestal nosiť po druhej svetovej vojne, ženy ho ojedinele nosia podnes (Litava, Senohrad). Jednotlivé dediny sa od seba líšia umiestnením a šírkou výšivky na oplecku. Obyvateľov nazývajú krekáči pre biele kabanice mužov, na rozdiel od horňiakov z Detvy. *Krekáčke* — ženy nenosili *lajblike*, len *horňiačke*.

Variant VI.: Cerovo,* Čabradský Vrbovok, Čelovce, Drieňovo, Opava. Všetky obce sú evanjelické.

21.–22. Súčasný sviatočný odev s čepcom (spredú a zozadu), Stredné Plachtince. Foto V. Nosáľová.

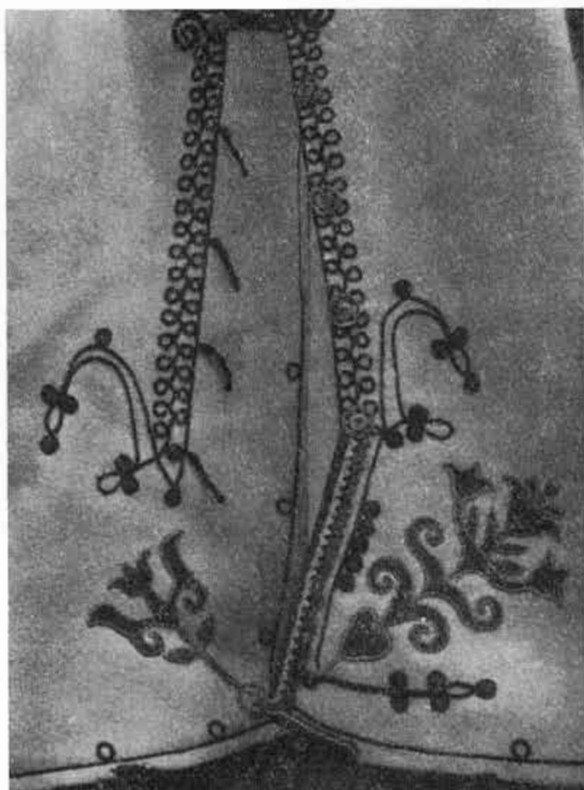
23. Sviatočný odev (okolo r. 1950), Bzovík. Foto V. Škrabalová, archív ÚLUV.

24. Pracovný odev starších žien, Senohrad. Foto V. Nosáľová.

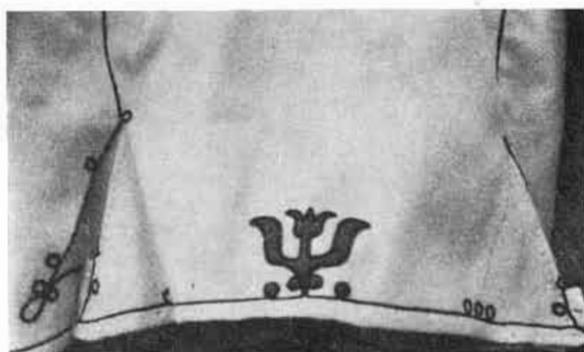

25.—26. Čepiec starých žien (spredú a zozadu).
Žibritov. Foto K. Schreiberová.

27.—28. Ženské kabane z Cerova. Foto V. Nosáľová.

29.—30. Detaily prednej a zadnej výzdoby ženskej kabane, Cerovo. Foto V. Nosáľová.

Ľudový odev žien sa prestáva nosiť okolo r. 1930, mužský o niečo skôr. Charakteristický je účes *kita*, *rohe* a biely živôtik a kabanica v ženskom odevu.

Variant VII.: Dačov Lom,* Sucháň. Obidve dediny sú evanjelické. Mužský i ženský odev sa prestával nosiť okolo roku 1940. Mnohé prvky boli spoločné s Cerovom i so susedným Novohradom (živôtiky, ženské pásy). Vplyv detvianskej oblasti v novšom období sa prejavuje preberaním odevných súčiastok i výšivkových techník (krivá ihla).

Variant VIII.: (Bacúrov, Breziny, Budča, Dubovo, Ostrá Lúka — obce nepatriace už do bývalej Hontianskej župy), Žibritov.* Evanjelické obce. Ženský odev sa prestal nosiť po druhej svetovej vojne, mužský predtým. Na ženskom odevu badať silný vplyv susednej detvianskej oblasti. Ostatní Hontfania ich kroj označujú ako *horňácki*.

Variant IX.: Dolné Plachtince,* Dolné Príbelec,* Horné Plachtince,* Horné Príbelec,* Obeckov, Sklabina, Stredné Plachtince, Záhorce. V Maďarsku dediny Patvarce a Sudice. Dolné a Horné Príbelec, Stredné a Horné Plachtince evanjelické dediny, Dolné Plachtince katolícka dedina, ktorá sa odlišuje od evanjelických formou čepca. Ženský odev sa bežne nosí vo všetkých troch Plachtinciach, najmä však v Stredných a oboch Príbelciach. Mužský odev zanikol pred druhou svetovou vojnou.

Osobitný variant sa podľa údajov z terénu nosí v Hrušove, kde sa doteraz ľudový odev neškúmal.

ZÁVER

Výskum ľudového odevu v 30 obciach bývalej Hontianskej župy sa sústredil na materiál z 20. storočia, ktorý bolo možné v teréne najoptimálnejšie zachytiť. Komplexný výskum celého regiónu spolu s kresbovou dokumentáciou strihov odevných súčiastok (ktorá v doterajšej literatúre chýba) umožnil jeho typové určenie a porovnaním so susednými regiónmi (Tekov, Novohrad, Zvolen) zaradiť ho do širších stredoslovenských súvislostí. Na určenie typu sa vybrali také súčiastky mužského a ženského odevu, ktoré si zhotovovali zväčša sami nositelia z domácejho materiálu a ktoré udržiavali krajové či lokálne špecifickosti. V mužskom odevu to boli: košeľa, plátenné gate, vrchné súkenné oblečenie (kabanica, širica); v ženskom odevu oplecko, spodník (rubáč), zástera, plátenná sukňa, účesy a čepce vydatých žien.

Mužský odev vykazuje jednotný typ pre celú oblasť s výnimkou košele. Košeľa v západnej

31. Detail sukne so spodnými sukňami a bielymi pletenými pančuchami. Stredné Plachtince. Foto. V. Nosáľová.

a východnej časti Hontu je obdobná ako v susednom Tekove, siaha nižšie pásu, kým severná a stredná časť Hontu inklinuje výrazne k typu krátkej, do pol hrudi siahajúcej košele, typickej pre stredoslovenskú detviansku oblasť a susedný Novohrad.

V ženskom odevu oplecko so spodníkom vytvárajú dva typy, ktoré sú i územne výrazne ohraničené a korešpondujú s rozšírením dvoch typov mužských košiel. Západný a východný Hont charakterizuje oplecko siahajúce nižšie pásu s jednoduchým, do pásu siahajúcim spodníkom (*pentlik*, *rubáč*), kým stredný a severný Hont opäť inklinuje typom spodníka (*rubáč*) s vrchným dielom (*stánka*) a krátkym, do pol hrudi siahajúcim opleckom k stredoslovenskému typu ženského odevu. Na tieto dva základné typy nadväzujú i účesy a čepce žien. Pre západný a východný Hont je charakteristický účes tvorený bez podložky, iba

32. Žena z Prenčova. Foto E. Plicková.

33. Dievčenský odev na zábavu. Hontianske Tesáre, Foto S. Kovačevičová.

34. Muž v pracovnom odevu zo Bzovíka. Foto archív ÚLUV.

35. Žena zo Bzovíka. Foto V. Škrabalová, archív ÚLUV.

36. Súčasný sviatočný odev zo Senohradu. Foto I. Kleinová.

38. Súčasný pracovný odev, Stredné Plachtince. Foto V. Nosáľová.

37. Súčasný sviatočný odev zo Stredných Plachtiniec. Foto V. Nosáľová.

39. Žena v čepci z Hrušova. Foto V. Škrabáľová, archív ÚLUV.

ovínutím vrkočov okolo hlavy vo forme venca (ktorý nadväzuje na územne veľkú oblasť typu účesov na západnom Slovensku), pre stredný a severný Hont sú charakteristické účesy formované podložkami či už z drótu alebo konopných vlákien a tkaníc (*kita, rohi*) a zaraďujú sa tak k typom účesov stredného Slovenska (Zvolen, Novohrad).

Na podklade opísaných typov nachádzame v období 20. storočia početné varianty, ktoré sa odlišujú najmä výzdobou (výšivkou), ale ktoré v minulosti ovplyvnili aj niektoré iné faktory, medzi iným aj náboženská príslušnosť. K zotieraniu variantových špecifickostí, prípadne k ich zužovaniu na menšie územia začiatkom 20. storočia prispievalo jednak prenikanie nových prvkov z dobového odievania do tradičného ľudového odevu (výrobky remeselníkov, krajčirov, zásobujúce väčšie územné celky), jednak prechod k polomestskému až mestskému odevu. Ekonomicky zaostalejšie oblasti severného a stredného Hontu odkupovali odložené krojové súčiastky z južných oblastí, a tým ich dlhšie zachovali. K migrácii a integrácii určitých odevných prvkov (napr. vence, čepce, kožuchy, živôtky a pod.) dochádzalo však aj iným spôsobom. Napr. odchádzanie celých skupín obyvateľov na poľnohospodárske práce do vyspelejších oblastí južného Hontu, odkiaľ si prinášali nové, odlišné odevné prvky, alebo trvalou migráciou samého obyvateľstva z lazničných osídlení stredného Slovenska (detvianska oblasť) do severného a stredného Hontu, kde v druhej tretine nášho storočia ovplyvnili tamojší odev niektorými prvkami.

Výskum ľudového odevu v Honte nie je zatiaľ ukončený, väčšiu časť problematiky bude treba doriešiť až po hĺbkových terénnych výskumoch nielen na našom území, ale i v Maďarsku, a po

40. Detský odev z prvej polovice 20. storočia, Senohrad. Foto V. Nosáľová.

preštudovaní starších písomných prameňov týkajúcich sa Hontu. Doterajšie výsledky nie sú konečným hodnotením, sú iba akýmsi základným roztriedením materiálu a zorientovaním sa v regióne, o ľudovom odevu ktorého sa vedelo pomerne málo a nebudú sa možno zhodovať s konečnými závermi, ktoré má podať syntetická práca o Honte.

**LE COSTUME POPULAIRE DE LA RÉGION HONT
(SLOVAQUIE CENTRALE)
SUR LA BASE DES MATÉRIAUX DU XXe SIÈCLE**

Résumé

Les recherches du costume populaire dans les trente villages de l'ancien département Hont (Slovaquie centrale) basent aux matériaux provenant du XXe siècle, dont la possibilité de les étudier dans le terrain était optimale. Les recherches complexes de toute la région accompagnées d'une riche documentation (descriptions, photos, patrons, dessins), qui manquait jusqu'ici dans la littérature, permettait de préciser le type du costume populaire étudié et en même temps le comparer avec les régions voisines (de l'ouest Tekov, du centre Zvolen et de l'orient Novohrad), de le ranger dans les plus larges corrélations avec le matériel analogue de l'autres régions de la Slovaquie centrale. Pour préciser le type on a choisi surtout ces pièces du costume populaire, qui sont faites par les villageois eux-mêmes, du matériel indigène et qui avant tout conservent les spécifiques régionales ou locales. Dans le costume d'hommes c'est la chemise (*košela*), les pantalons de toile (*gate*) et les vêtements de dessus (*kabanica*, *širica*); dans le costume de femmes c'est la chemise (*oplecko*), le vêtement de dessous de toile, une sorte de jupe (*rubáč*, *spodník*, *pentlík*), le tablier, la jupe de toile et les coiffures et les coiffes des femmes mariées.

Le costume d'hommes présente un type homogène dans toute la région, exceptée la chemise. La chemise dans la partie occidentale et orientale est la même comme dans la région voisine (Tekov), elle surpasse la taille, tandis que dans la partie centrale à septentrionale est accentué le type de la chemise courte (elle ne touche que la moitié de la poitrine), typique pour les autres régions de la Slovaquie centrale (Zvolen, Novohrad). La chemise de femmes avec le vêtement de dessous présentent aussi deux types territorialement limités et qui correspondent avec les deux types de la chemise d'hommes ci-nommés. La partie occidentale et orientale est caractérisée par la chemise qui dépasse la taille et le vêtement de dessous est très simple et ne monte que jusqu'à la taille (*pentlík*, *rubáč*); la partie centrale et septentrionale de Hont incline de nouveau avec son type du vêtement de dessous (*rubáč*) caractérisé par la partie supérieure remontant sous

les bras (*stánka*) et avec la chemise courte (moitié de la poitrine) vers le type répandu dans les régions voisines de la Slovaquie centrale. Avec les deux types principaux correspondent aussi les coiffes de femmes. Pour le territoire occidentale et orientale est typique la coiffure sans le support, faite en entourant les nattes autour de la tête en forme d'une couronne. La partie centrale et septentrionale de Hont est caractérisé par les coiffures formées avec les supports (en fil métallique ou en fils de chanvre avec les rubans) — *kita*, *rohi* — et se range parmi les types des coiffures des autres régions de la Slovaquie centrale, surtout Zvolen et Novohrad.

Sur la base des types ci-nommés nous trouvons dans la période du XXe siècle des nombreuses variantes différenciées par l'ornement (surtout la broderie), mais qui étaient influencé dans le passé aussi par autres facteurs, p. e. par la religion. La perte des spécifiques régionales ou leur rétrécissement territorial au commencement du XXe siècle a causé entre autre l'infiltration des nouveaux éléments dans le costume traditionnel (les produits artisanaux qui approvisionnaient les plus larges territoires) ou par l'échange total du costume populaire traditionnel par celui de ville. Les parties de Hont arrières (centre, nord) ont acheté les pièces de vêtements des territoires méridionales et ils les ont ainsi conservés. L'autre manière de la migration et de l'intégration de certains éléments du costume populaire (p. e. des coiffes, les pelisses, des couronnes de mariages etc.) c'était le départ des nombreuses groupes des habitants dans les régions méridionales pour les travaux saisonniers, d'où ils apportaient des nouveautés non seulement du costume. Dans la deuxième tiers du notre siècle c'était la migration des habitants de la Slovaquie centrale (Zvolen, Detva), qui s'établissaient dans le Hont centrale et septentrionale et influençaient le costume populaire indigène par quelques éléments (broderie p. e.).

Les recherches du costume populaire de la région Hont ne sont pas encore jusqu'ici finis. Il y a des problèmes qui restent ouverts et qui ne peuvent être résolus qu'après les recherches achevées

non seulement à notre territoire, mais aussi en Hongrie et après les études des documents historiques. Les résultats récents ne peuvent alors présenter des conclusions finales, mais ils essaient

seulement de classer le matériel concernant le costume populaire et le passer en revue. Ce sera le travail synthétique qui donnera les conclusions finals de la région Hont.

СЛОВАЦКАЯ ЭТНОГРАФИЯ

Журнал Словацкой Академии Наук

Год издания 22, 1974, № 2

Издаётся четыре раза в год

«ВЕДА», издательство Словацкой Академии Наук

Редакторы Д-р Боžена Филова и Павол Стано

Адрес редакции: 884 16 Братислава, Клеменсова 27

SLOWAKISCHE VOLKSKUNDE

Zeitschrift der Slowakischen Akademie der Wissenschaften

Jahrgang 22, 1974, Nr. 2. Erscheint viermal im Jahre

Herausgegeben vom VEDA, Verlag der Slowakischen Akademie der Wissenschaften

Redakteure PhDr. Božena Filová und Pavol Stano

Redaktion: 884 16 Bratislava, Klemensova 27

SLOVAK ETHNOGRAPHY

Journal of the Slovak Academy of Sciences

Volume 22, 1974, No. 2.

Published quarterly by VEDA, the Publishing House of the Slovak Academy of Sciences

Managing Editors PhDr. Božena Filová and Pavol Stano

Editor: 884 16 Bratislava, Klemensova 27, Czechoslovakia

L'ETHNOGRAPHIE SLOVAQUE

Revue de l'Académie slovaque des sciences

Anné 22, 1974, No. 2. Parait quatre fois par an Editions de VEDA, maison d'édition de l'Académie slovaque des sciences

Rédacteurs: PhDr. Božena Filová et Pavol Stano

Rédaction: 884 16 Bratislava, Klemensova 27

SLOVENSKÝ NÁRODOPIŠ

Časopis Slovenskej akadémie vied

Ročník 22, 1974, číslo 2. — Vychádza štyri razy do roka

Vydáva VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied

Hlavná redaktorka PhDr. Božena Filová

Výkonný redaktor Pavol Stano

Redakčná rada: Prof. dr. Rudolf Bednárík, dr. Soňa Burlasová, dr. Emília Horváthová, dr. Soňa Kovačevičová, dr. Michal Markuš, doc. dr. Ján Michálek, dr. Ján Mjartan, doc. dr. Štefan Mruškovič, dr. Viera Nosáľová, doc. dr. Ján Podolák.

Výtvarná redaktorka Viera Miková

Redakcia: 884 16 Bratislava, Klemensova 27

Vytlačili Tlačiarne Slovenského národného povstania, n. p., Martin

Jednotlivé číslo Kčs 20,—; celoročné predplatné Kčs 80,—

Výmer SÚTI č. 8/6

Rozširuje Poštová novinová služba, objednávky a predplatné prijíma PNS — ústredná expedícia tlače, administrácia odbornej tlače, Gottwaldovo nám. 48, Bratislava. Možno objednať aj na každej pošte alebo u doručovateľa. Objednávky do zahraničia vybavuje PNS — ústredná expedícia tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48/VII

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1974

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., Leningradská 11, Bratislava, Czechoslovakia. Distributed in West Germany and West Berlin by KUBON UND SAGNER, D-8000 München 34, Postfach 68, Bundesrepublik Deutschland. For all other countries, distribution rights are held by JOHN BENJAMINS, N. V., Periodical Trade, 54 Warmoesstraat, Amsterdam, Netherlands.